

Jurij Perovšek

OBLIKOVANJE PROGRAMSKIH NAČRTOV O NACIONALNI SAMOODLOČBI V SLOVENSKI POLITIKI DO USTANOVITVE NEODVISNE DELAVSKE STRANKE JUGOSLAVIJE (DECEMBER 1922 — APRIL 1923)

I.

Med vprašanji, ki so označevala politično in družbeno stvarnost prve skupne države jugoslovanskih narodov, je poleg najbolj perečega — nerazrešenih socialnih protislovij, ki jih je kopičila kapitalistična družbena ureditev — v zaostreni obliki izstopal tudi problem samoodločbe narodov. Že v letih neposredno po zedinjenju jugoslovanskih narodov se je pričel živo kazati skozi nacionalno vprašanje in med-nacionalne odnose v Kraljevini Srbov, Hrvatov in Slovencev. Ti odnosi so se izražali in potrjevali skladno z interesi vladarske hiše Karađorđević v izraziti prevladi hegemonističnega velikosrbskega meščanstva na vseh področjih družbenopolitičnega in gospodarskega razvoja kraljevine. Izkazalo se je, da nastanek skupne države jugoslovanskih narodov ni zagotovil enakopravnosti in rešitve nacionalnih vprašanj nesrbskih narodov. V jugoslovanski državi je sicer bila razbremenjena večina prej zatiranih narodov dotedanjega nacionalnega tlačenja. Kljub temu pa je pomenil njen nastanek za nesrbske narode le novo razvojno stopnjo njihovih trajnih in zgodovinsko utemeljenih prizadevanj, da bi dosegli (ali pa obnovili) svojo nacionalno, politično, gospodarsko in kulturno enakopravnost ter samostojnost.

Tudi Slovenci so bili med tistimi nesrbskimi narodi, katerih nacionalno vprašanje v skupni državi jugoslovanskih narodov ni bilo rešeno. Položaj slovenskega naroda v tej državi namreč ni bil tak, da bi predstavljal uresničenje pričakovanj, ki jih je izražalo slovensko nacionalno gibanje ob zlomu Avstro-Ogrske monarhije in so bila novembra 1918 za kratek čas uresničena znotraj Države Slovencev, Hrvatov in Srbov. V prvi jugoslovanski državni skupnosti niso zavzeli Slovenci enakopravnega mesta, »ki so si ga želeli in za kar so se borili njihovi najnaprednejši ljudje.«¹ Njihov položaj je seveda bil »relativno neprimerno boljši kakor v okviru stare avstro-ogrske monarhije«, kajti slovenski narod je postal »nedvomno močnejši politični faktor«. V tem pogledu je torej vsekakor pomenila nova, jugoslovanska država »zgodovinski napredek in nadaljnjo utrditev obstoja slovenskega naroda.«² Toda vzporejanje položaja slovenskega naroda v Avstro-Ogrski monarhiji in v Kraljevini SHS oziroma Kraljevini Jugoslaviji ne more obiti enega dejstva: v novi državni skupnosti so se Slovenci »znova znašli v položaju neenakopravnega, politično zatiranega in ekonomsko izkoriščanega naroda.«³

Tak položaj slovenskega in drugih neenakopravnih narodov je v dvajsetih letih pravno in politično pogojila Vidovdanska ustava, sprejeta 28. junija 1921. V novo nastali jugoslovanski državi je namreč predstavljala prvi »temeljni državni zakon, s katerim so se v bistvenih linijah pravno regulirale manj osnove družbene, bolj pa glavne linije državne ureditve.«⁴ Tako je z Vidovdansko ustavo, ki je sicer v formalnem, državnopravnem pogledu pomenila »uzakonitev družbenega in državnega raz-

¹ Edvard Kardelj-Sperans, Razvoj slovenskega narodnega vprašanja, druga, pregledana in dopolnjena izdaja, Ljubljana 1957, str. 317.

² Prav tam, str. 331.

³ Prav tam.

⁴ Ferdo Culinović, Državnopravna historija jugoslavenskih zemalja XIX. i XX. vijeka, druga knjiga, Srbija—Crna Gora—Makedonija, Jugoslavija 1918.—1945., Zagreb 1954, str. 258. (Navajani: Culinović, Državnopravna historija).

voja, ki se je tudi pred njo razvijal v Kraljevini SHS,⁵ dobila kraljevina »osnovni zakon in pravni temelj za svoj nadaljnji razvoj.«⁶ Ta razvoj pa je bil po vidovdanskim ustavnih določilih utemeljen v nacionalnem unitarizmu in centralističnem državnem ustroju. Vidovdanska ustava je opredelila prvo jugoslovansko državno skupnost v smislu nacionalne enotnosti Srbov, Hrvatov in Slovencev, medtem ko drugih jugoslovanskih narodov ni niti omenjala. Po Vidovdanski ustavi naj bi bili Srbi, Hrvati in Slovenci tri plemena enega (jugoslovanskega) naroda. Zato so tudi bili po njenih določilih — z izjemo manjšin »drugega plemena in jezika« — državljani Kraljevine SHS »srbsko-hrvatsko-slovenske narodnosti«, uradni jezik kraljevine pa je bil »srbsko-hrvatsko-slovenski.«⁷ Načelo nacionalne enotnosti pa je bilo še posebej poudarjeno na tistih mestih ustave, kjer je bilo določeno besedilo pri-sege, s katero sta prisegla kralj Peter I. in prestolonaslednik Aleksander po razgla-sitvi ustave pred Narodno skupščino. Vsak od njiju se je moral zavezati, da ne bo kršil ustave, marveč bo vladal po njej in »člval edinstvo naroda.«⁸ Zanimanje Kraljevine SHS kot mnogonacionalne države in njeno nasilno formalnopravno spre-mi-njanje v enonacionalno skupnost, katero tvorijo »plemena« enotnega (jugoslovan-skega) naroda, pa je razkrivala tudi ustavna prepoved izhajanja oziroma razširjanja »časopisov in natisnjenih spisov, ki izzivajo k mržnji države kot celote, k verskemu ali plemenskemu (podčrtal J. P.) razdoru.«⁹

Z načelom nacionalne enotnosti se je v Vidovdanski ustavi ujemale načelo t. i. »državne enotnosti«, po katerem je bila uvedena v Kraljevini SHS strogo centrali-stična oblika državne ureditve. Ta se je odražala že v določilu, da je »državljan-stvo... v vsej kraljevini eno« in v prisegi narodnih poslancev, ki so se po ustavi zavezali, da bodo v svojem ravnanju vedno upoštevali »dobrobit kralja in naroda in edinstvo države.«¹⁰ Razen s splošnim poudarjanjem enotnega državljanstva in državnega ozemlja, pa je bila centralistična oblika državne ureditve v Vidovdanski ustavi opredeljena predvsem v načelih, po katerih se je v Kraljevini SHS izvajala upravna oblast. Izvajanje te oblasti je v celosti uveljavljalo enotnost državnega ozem-lja (oziroma načelo državne enotnosti) in to na način, ki je v Kraljevini SHS »po-polnoma prekinil z dotakratnimi ostanki tradicionalne državnopravne historične individualnosti.«¹¹ Tako je Vidovdanska ustava predstavljala »negacijo nekdanje državnosti Hrvatske, Srbije in Črne gore«,¹² prav tako pa tudi državnosti, ki so jo dosegli Slovenci neposredno po razpadu Avstro-Ogrske monarhije — v Državi SHS. S tem je Vidovdanska ustava dosledno utemeljila »zedinjanje vseh jugoslovanskih pokrajin v eno, enotno državo.«¹³ Ustava je določala, da se celotno državno ozemlje razdeli na upravne oblasti, in sicer »po prirodnih, socialnih in ekonomskih razme-rah« s tem, da je smela »ena oblast... imeti največ 800.000 prebivalcev.«¹⁴ Tako je bila preprečena »ohranitev nacionalno zaokroženih in zgodovinsko utemeljenih upravnih enot.«¹⁵ Oblikovanje upravnih oblasti, kot jih je predvidela Vidovdanska ustava, je namreč pomenilo, da so predstavljale te oblasti zgolj »dele enotnega in nedeljivega državnega teritorija«, zato so tudi bile »medsebojno povezane z eno državno oblastjo.«¹⁶ Z dnem, ko je pričela veljati Vidovdanska ustava, se je tako pričel prenos dotedanjih pokrajinskih pristojnosti na beograjska ministrstva in oblastne uprave, vlada Kraljevine SHS pa je morala v štirih mesecih podati Na-

⁵ Isti, Jugoslavija između dva rata, I, Zagreb 1961, str. 353. (Navajam: Čulinović, Jugoslavija).

⁶ Isti, Državnopravni razvitak Jugoslavije, Zagreb 1963, str. 180. (Navajam: Čulinović, Razvitak).

⁷ Uradni list deželne vlade za Slovenijo, št. 87, 27. 7. 1921, letnik III, 233., Ustava kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev, čl. 16., 19., 72., 3. (Navajam: UL DVS).

⁸ Prav tam, čl. 58., 128.

⁹ Prav tam, čl. 138.

¹⁰ Prav tam, čl. 4., 129.

¹¹ Čulinović, Državnopravna historija, str. 264.

¹² Isti, Razvitak, str. 183.

¹³ Prav tam.

¹⁴ UL DVS, št. 87, 27. 7. 1921, letnik III, 233., Ustava kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev, čl. 95.

¹⁵ Janko Pleterški-Branko Božić, Politična in socialna zgodovina Jugoslavije, Ljubljana 1975, str. 44. (Opomba med stranmi 17—107 se nanaša na besedilo, ki ga je napisal J. Pleterški. Navajam: Pleterški-Božić).

¹⁶ Čulinović, Razvitak, str. 183.

rodni skupščini v rešitev »predlog zakona o razdelitvi države na oblasti in o ureditvi oblasti«. ¹⁷ 26. aprila 1922 je bila izdana uredba o razdelitvi države na oblasti; v njej je bilo določeno, da se »Kraljevina Srbov, Hrvatov in Slovencev ... deli teritorialno na 33 oblasti«. Slovensko ozemlje je s tem bilo upravno razdeljeno na dve oblasti, ljubljansko s sedežem v Ljubljani in mariborsko, s sedežem v Mariboru. ¹⁸ Tako je torej Vidovdanska ustava onemogočila Slovincem, da samostojno in neodvisno odločajo o svoji usodi ter preprečila uresničenje njihovih nacionalnih teženj po politični samostojnosti. Zanikala je obstoj nacionalnih individualnosti v Kraljevini SHS in tako znotraj prve jugoslovanske države v formalnopravnem pogledu izbrisala Slovence kot narod. Z upravno razdelitvijo Slovenije na dve oblasti, ki je prav tako izhajala iz vidovdanskih ustavnih določil, pa je bila odvzeta Slovincem tudi ena izmed ključnih pravic, ki pogojujejo nacionalni obstoj, tj. pravica do (strnjenega) nacionalnega ozemlja. Zakaj, prav zanikanje te osnovne pravice v praksi dejansko pomeni »negiranje pravice do nacionalnega obstoja«, saj je končno eno izmed osnovnih počel naroda — skupnost njegovega ozemlja. ¹⁹ Tako je bil dobri dve leti zatem, ko se je razbremenil nemškega nacionalnega tlačenja, prisiljen slovenski narod v ponovni boj za nacionalno samoodločbo.

Problem samoodločbe narodov v slovenski politiki dvajsetih let je imel zato eno pojmovno torišče. To je bil odnos slovenskih političnih strank, organizacij in združenj do Vidovdanske ustave. Razkrival je namreč ključna vprašanja, ki so v družbenopolitičnem življenju Kraljevine SHS opredelila problem samoodločbe in narekovala boj zanj. Taka vprašanja so bila: vprašanje o nacionalni enotnosti ali obstoju nacionalnih individualnosti v Kraljevini SHS, vprašanje (državnopravno pogojene) revizije Vidovdanske ustave ter s tem povezano vprašanje oblike državne ureditve. V naši razpravi bomo zato opozorili, kakšni so bili odgovori slovenskih političnih strank, organizacij in združenj na omenjena vprašanja, in na ta način ugotovili, kateri slovenski politični subjekti so — ali niso — vključili zahtevo po nacionalni samoodločbi v svoje politične programske načrte za idejno in politično akcijo v prvi polovici dvajsetih let. Razprava zajema časovno obdobje od konca leta 1922 pa do 15. aprila 1923, ustanovitve pokrajinske organizacije Neodvisne delavske stranke Jugoslavije (NDSJ) v Sloveniji. Ta čas namreč označujeta dve pomembni zarezi v slovenskem političnem življenju iz prve polovice dvajsetih let. Prvo predstavlja razpis volitev v Narodno skupščino, razglašen v zadnjih dneh decembra 1922 po Uradnem listu pokrajinske uprave za Slovenijo. Razpis je naznanjal, da se razpušča Narodna skupščina, izvoljena 28. novembra 1920 kot ustavodajna skupščina in z ukazom prestolonaslednika Aleksandra Karađorđevića pretvorjena 29. junija 1921 v zakonodajno skupščino. Zaradi tega so bile razpisane »volitve narodnih poslancev za štiriletno skupščinsko periodo 1923., 1924., 1925. in 1926. leto«, ki so se morale izvršiti »v vsej kraljevini v nedeljo, dne 18. marca 1923.« ²⁰ Te volitve so bile eden najpomembnejših dogodkov v družbenopolitičnem življenju dvajsetih let,

¹⁷ UL DVS, št. 87, 27. 7. 1921, letnik III, 233., Ustava kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev, čl. 134., 135.

¹⁸ Uradni list pokrajinske uprave za Slovenijo, št. 49, 15. 5. 1922, letnik IV, 134., Uredba o razdelitvi države na oblasti. (Navajam: UL PUS). Ljubljansko oblast so tvorili mesto Ljubljana; politični okraj Crnomelj, Kamnik (razen občin Motnika, Trojan in Spitaliča), Kočevje, Kranj s koroško občino Jezersko, Krško, Litija, Ljubljana okolica, Logatec, Novo mesto in Radovljica; sodna okraja Brežice in Sevnica; občini Veliki Kamen in Mrčna sela iz kozjanskega sodnega okraja; sodni okraj Laško razen občine Sv. Rupert in Kastav. Mariborsko oblast so tvorili mesta Celje, Maribor in Ptuj; politični okraj Ljutomer, Maribor, Prevalje in Slovenj Gradec; sodni okraj Kozje (razen občin Velikega Kamna in Mrčnega sel), Celje, Vransko, Gornji grad in Šmarje; iz laškega sodnega okraja pa še občina Sv. Rupert, iz kamniškega političnega okraja občine Motnik, Trojan in Spitalič; Prekmurje in Medimurje. Ostale upravne oblasti v Kraljevini SHS so bile po navedeni uredbi še: primorsko-krajiška, zagrebška, osiješka, sremska, baška, beogradska, podunavska, podrinska, valjevska, šumadinska, moravska, požarevska, timoška, niška, vranjska, kosovska, skopska, bregalniška, bitoljska, raška, užička, kruševska, zetska, splitska, dubrovnjska, tuzlanska, sarajevska, mostarska, travniška, vrbaska in bihaška.

¹⁹ Milan Bulajić, Pravo na samoopredeljenje u društvu naroda i u jedinjenim nacijama (1917—1962), Beograd 1963, str. 5.

²⁰ UL PUS, št. 131, 28. 12. 1922, letnik IV, 433., Do razpisa volitev v Narodno skupščino je prišlo potem, ko je 3. decembra 1922 dala ostavko koalicijska vlada Nikole Pašića ter je 16. decembra sestavil N. Pašić novo, homogeno radikalno vlado, brez svojih dotakratnih demokratskih sodelavcev. (Glej Čuli-nović, Jugoslavija, str. 403—404).

kajti bile so prve po sprejetju Vidovdanske ustave. Zato so pomenile priložnost, ki so jo izkoristili vsi slovenski politični subjekti, da so v času volilnih priprav v celoti dopolnili, oblikovali in predstavili svoje politične programe, s tem pa tudi svoja stališča o vprašanju slovenske nacionalne samoodločbe.²¹ Drugo zarezo pa predstavlja ustanovitev slovenske pokrajinske organizacije NDSJ, ki je pomenila novo kvalitativno stopnjo legalnega delovanja slovenskega dela KPJ. NDSJ je namreč dejansko bila samostojna in revolucionarna legalna organizacija, s katero so se vključili komunisti v slovenski politični prostor tistega časa in sooblikovali slovensko politiko glede bistvenih vprašanj tedanjega družbenega in političnega razvoja v Kraljevini SHS. Pred tem je namreč predstavljala edino možnost legalnega delovanja revolucionarnega delavskega gibanja posebna Socialistična stranka delovnega ljudstva (SSDL), preko katere je sodelovala večina komunistično organiziranega slovenskega delavskega razreda tudi pri volitvah v Narodno skupščino 18. marca 1923. SSDL je sicer ustanovilo slovensko pokrajinsko vodstvo KPJ, toda na podlagi svoje ocene, naj temelji legalna stranka, preko katere bi delovali komunisti na zlitju komunističnega gibanja z reformističnimi skupinami znotraj delavskega razreda, pri čemer naj bi bila ilegalna in samostojna KPJ sploh odveč. Zaradi tega je prišlo slovensko komunistično vodstvo v razcep s CK KPJ, ki je nasprotno zagovarjal stališče, da je treba ustanoviti zakonito delavsko stranko, ki bi jo vodila KPJ. Razcep je postal očiten, ko se je odločilo vodstvo slovenskega dela KPJ za organizacijski separatizem nasproti KPJ, saj ni bilo pripravljeno pristopiti k že obstoječi NDSJ, ki jo je za druge dele države ustanovila KPJ že januarja 1923. To stanje je bilo v Sloveniji preseženo z uveljavljanjem revolucionarne smeri KPJ na konferenci SSDL 15. aprila 1923 v Ljubljani. Na konferenci je bilo sklenjeno, da se vključi vsa SSDL v NDSJ, najbolj vidni zagovorniki povezovanja revolucionarnega delavskega razreda z reformističnim pa so bili izključeni iz KPJ.²²

II.

V slovenskem političnem življenju dvajsetih let večina slovenskih političnih strank, organizacij in združenj ni vključila načela samoodločbe narodov, s tem pa tudi zahteve po slovenski nacionalni samoodločbi v svoje politične programe. Tako so že pred ustanovitvijo NDSJ pristajale Narodna napredna stranka, slovenski deli Jugoslovanske demokratske stranke, Orjune in Narodno radikalne stranke, pokrajinska organizacija Socialistične stranke Jugoslavije oziroma njene frakcije v Sloveniji ter Samostojna kmetijska stranka na načeli nacionalne in državne enotnosti, kakor sta bili izvedeni v Vidovdanski ustavi, odklanjale pa so tudi državnopravno pogojeno revizijo ustave. S tem so omenjene stranke in Orjuna zavrnile pravico in potrebo samoodločbe slovenskega naroda.²³ Tudi Narodna ljudska stranka je storila

²¹ V slovenskem političnem življenju so se začela oblikovati stališča glede večine vprašanj, ki so v dvajsetih letih opredelila problem samoodločbe, že tudi pred sprejemom Vidovdanske ustave — ob predlaganem centralističnem osnutku ustave leta 1919, pred volitvami v ustavodajno skupščino leta 1920 in v ustavni razpravi leta 1921. O tem glej podrobneje Janko Prunk, *Politične koncepcije slovenskega meščanstva v stari Jugoslaviji*, Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, 1982, letnik XXII, str. 118—121. (Navajam: Prunk).

²² O idejnopolični usmeritvi slovenskega pokrajinskega vodstva KPJ, ki se je izrazila v zvezi z ustanovitvijo posebne SSDL, glej podrobneje Janko Prunk, *Zveza delovnega ljudstva v Ljubljani za občinske volitve decembra 1922*, Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, 1971—1972, letnik XI—XII, str. 218, 219, isti, *Politika KP v Sloveniji v času Zveze delovnega ljudstva v Ljubljani*, oktober 1922—april 1923, posebnost v razvoju KPJ, *Revolucionarno delavsko gibanje v Sloveniji v letih 1921—1924*, Ljubljana 1975, str. 53, Dušan Lukač, *Radniški pokret u Jugoslaviji i nacionalno pitanje 1918—1941*, Beograd 1972, str. 95, Pleterski-Božič, str. 50—51, Miroslav M. Nikolić, *Komunistička partija Jugoslavije od Obznane do osnivanja NRPJ*, Beograd 1979, str. 384—386, France Filipič, *Nekaj podatkov o razvoju KPJ v Sloveniji med leti 1920—1924*, *Komunist*, 11. 4. 1980, Teoretična priloga, januar—april 1980, str. 20, isti, *Poglavja iz revolucionarnega boja jugoslovanskih komunistov 1919—1939*, 1. knjiga, Ljubljana 1981, str. 111, 114.

²³ Tako usmeritev omenjenih strank in Orjune razkrivajo najbolj značilni članki in programske izjave, objavljene v njihovih glasilih ali posebnih publikacijah. Usmeritev Narodno napredne stranke je vidna iz člankov in programskih izjav, objavljenih v *Slovenskem narodu* (17. 2. 1923, Zbor zaupnikov Narodno-napredne stranke v Ljubljani; 20. 2. 1923, Program Narodno-napredne stranke II.; 25. 2. 1923, Program Narodno-napredne stranke III.; 7. 3. 1923, Pred volitvami; 17. 3. 1923, Sijajna volilna manifestacija napredne Ljubljane; 8. 4. 1923, O nacionalni in državni konsolidaciji); slovenskega dela Jugoslovanske

enako, čeprav ni pristajala na načelo nacionalne enotnosti.²⁴ Nacionalne samoodločbe niso vključili v svoje politične programske načrte tudi Narodnosocialistična stranka, združenje slovenskih avtonomistov, zbranih okoli glasila »Avtonomist«, in Socialistična stranka delovnega ljudstva. Obe stranki in združenje slovenskih avtonomistov so sicer zavrnili načeli nacionalne in državne enotnosti, kot sta bili izvedeni v Vidovdanski ustavi, toda ne na način, ki bi predstavljal zahtevo po samoodločbi. Zagovarjali so namreč tako državnopravno spremembo ustave, ki bi uveljavila zgolj zakonodajno avtonomijo za upravo, sicer zedinjeno Slovenijo, kar pa je pomenilo, da so zanikali samoodločbo za potrebno načelo svoje politike.²⁵ Obe nam velja opozoriti, da tudi tisti slovenski komunisti, ki niso bili vključeni v SSDL, kot tudi celotna KPJ v tistem času še niso upoštevali načela samoodločbe narodov kot enega izmed izhodišč za oblikovanje svoje revolucionarne politične akcije. Kot vemo, je v tem času KPJ še zanikala obstoj nacionalnega vprašanja kot družbenega

demokratske stranke iz člankov in programskih izjav, objavljenih v *Jutru* (17. 1. 1923, Jugoslovanskemu narodu! Volilni proglas Demokratske stranke; 6. 2. 1923, uvodnik z dne 5. februarja; 20. 2. 1923, Velika manifestacija za demokratsko stranko; 25. 2. 1923, Avtonomija Slovenije; 4. 3. 1923, uvodnik z dne 3. marca; 13. 3. 1923, uvodnik z dne 10. marca; 15. 3. 1923, Volilcem v Sloveniji!; 31. 3. 1923, uvodnik z dne 30. marca; 3. 4. 1923, uvodnik z dne 3. aprila) in *Domovini* (19. 1. 1923, Jugoslovanskemu narodu! Iz volilnega proglasa Demokratske stranke; 23. 2. 1923, Manifestacija za jugoslovansko demokratsko stranko; 30. 3. 1923, Po velikem tednu — velika nedelja; 6. 4. 1923, Kaj bo sedaj?; slovenskega dela Orjuna iz člankov in programskih izjav, objavljenih v *Orjuni* (1. 1. 1923, Kdo smo in kaj hočemo?; 14. 1. 1923, Jovica M. Silobričič, Jugoslovanski rasni tip; 18. 2. 1923, Ljubo D. Jurković, Preporod našega naroda; dr. J. Stefančič, Potreba enotne nacionalistične nadstrankarske fronte; 15. 4. 1923, Jovica M. Silobričič, Za edinstvo nacije in države) ter iz brošure *Statut in program organizacije jugoslovanskih nacionalista*, Ljubljana 1923 (str. 3, 32, 34, 35), slovenskega dela *Narodno radikalne stranke* iz člankov in programskih izjav, objavljenih v *Jutranjih novostih* (17. 2. 1923, Ministrski predsednik Pašič o naši državi; 25. 2. 1923, Trije in eno; 28. 2. 1923, Nik. P. Pašič, Volilni proglas Narodno radikalne stranke; 4. 3. 1923, Banski Slovenci; 6. 3. 1923, Velikaštni shodi Narodne radikalne stranke; 6. 4. 1923, Za edinstvo) in *Samoupravi* (24. 2. 1923, Slovenija v Radikalnem taboru; 17. 3. 1923, Brezplodno prerekanje, ali smo en narod ali tri plemena); pokrajinske organizacije Socialistične stranke Jugoslavije v Sloveniji iz člankov in programskih izjav, objavljenih v *Napreju* (4. 1. 1923, V boj za samoupravo! K strankinem zboru!; 6. 1. 1923, Parlamentarno delo in notranjepolitična situacija; 14. 3. 1923, Program Socialistične stranke Jugoslavije; 21. 3. 1923, Izidi) in brošure *Program in pravilnik Socialistične stranke Jugoslavije*, Ljubljana, v marcu 1923 (str. 9, 17), usmeritev posameznih frakcij pokrajinske organizacije SSJ v Sloveniji iz njihovih glasil — *Ljubljanske oblasne frakcije SSJ* iz najznačilnejših člankov in programskih izjav, objavljenih v *Rdečem praporu* (27. 2. 1923, Kaj smo?; 6. 3. 1923, Glavni strankin odbor SSJ, Sodrugi, delavci, socialisti!; 25. 3. 1923, Avtonomija, federacija); *Ljubljanske krajevne frakcije SSJ* (pred združitvijo v SSDL) iz *Zarje* (6. 1. 1923, opomba uredništva k članku Volilno geslo: avtonomija), usmeritev *mariborske okrožne oziloma oblasne frakcije SSJ* pa iz člankov in programskih izjav, objavljenih v *Enakosti* (12. 1. 1923, Oblastni odbor SPJ in KDZ, Proletariatu v mariborski oblasti! Delavci, kmetje, duševni in ročni delavci; 2. 1923, Oblastni zbor SPJ in KDZ; 16. 2. 1923, Glavni strankin odbor SSJ, Sodrugi, delavci, socialisti!; 7. 3. 1923, Sijajni volilni shod rdečega Maribora; 23. 3. 1923, Republika, avtonomija in upravná razdelitev držav!; 6. 4. 1923, E. V., Proletariat in politična zmeda v državi). Usmeritev *Samostojne kmetijske stranke* je vidna iz najznačilnejših člankov in programskih izjav, objavljenih v *Kmetijskem listu* (3. 1. 1923, Pristajem kmetjske misli!; 15. 2. 1923, Matija Gubec; 13. 3. 1923, Naša zgodovinska naloga; 15. 3. 1923, Klerikalna volilna gesla; 4. 4. 1923, Revizionistični blok).

²⁴ Omenjeno usmeritev *Narodne ljudske stranke* razkrivajo članki in programske izjave, objavljene v *Ljudskem dnevniku* (1. 2. 1923, Izvršni odbor Narodne ljudske stranke, dr. Ivan Sušteršič, načelnik stranke, Narodul; 3. 2. 1923, Revizija ustave; 26. 2. 1923, Sijajen shod Narodne ljudske stranke v Borovnici; 6. 3. 1923, Lepo uspeša shoda Narodne ljudske stranke v Beli krajini; 20. 3. 1923, Volitve) in *Ljudskem tedniku* (8. 2. 1923, Izvršni odbor Narodne ljudske stranke, dr. Ivan Sušteršič, načelnik stranke, Narodul; 8. 3. 1923, Lepo uspeša shoda Narodne ljudske stranke v Beli krajini; 5. 4. 1923, V boju za fraze; 12. 4. 1923, Zapeljano ljudstvo).

²⁵ Takšno gledanje omenjenih strank in združenja slovenskih avtonomistov glede načina in oblike rešitve slovenskega vprašanja v Kraljevini SHS predstavljajo najbolj značilni članki in programske izjave, objavljene v njihovih glasilih. Gledanje *Narodnosocialistične stranke* predstavljajo članki in programske izjave, objavljene v *Novi pravdi* (12. 3. 1923, Anton Brandner, nosilec liste NSS mariborskega okrožja, Prekmursko ljudstvo! SOCIJALISTI! Kmetovje! Mestri! Državni in privatni nameščenci!; 27. 1. 1923, Socialistična konferenca; 24. 2. 1923, Načelstvo Narodno socialistične stranke, Oklic narodnih socialistov!; 7. 4. 1923, Koprivniški, Avtonomija ali centralizem?; 14. 4. 1923, Sporazum in Našem domu (12. 3. 1923, Anton Brandner, nosilec liste NSS mariborskega okrožja, Prekmursko ljudstvo! SOCIJALISTI! Delavci! Mestri! in privatni nameščenci!; 7. 4. 1923, Kaj bo?); gledanje *slovenskih avtonomistov* predstavljajo članki in programske izjave, objavljene v *Avtonomistu* (6. 1. 1923, Kdo smo in kaj hočemo v tem letu?; 20. 1. 1923, Rusija — zvezna država; 3. 2. 1923, Politika in politika, Več luči, Republikanstvo v Jugoslaviji, Uradništvo in centralizem; 10. 2. 1923, Protič, Nasvet slovenskim volilcem; 17. 2. 1923, Hinavske krinke; 10. 3. 1923, Centralizem — federalizem; 17. 3. 1923, Slovenski vihar; 7. 4. 1923, Za zvezno državo); gledanje *Socialistične stranke delovnega ljudstva* pa članki in programske izjave, objavljene v *Delavskih novicah* (25. 1. 1923, Prehodni Delovni Program Socialistične Stranke Delovnega Ljudstva, Resolucija o političnem položaju v Jugoslaviji; 1. 2. 1923, Glavar klerikalizma na pohodu; 8. 2. 1923, Vodstvo Socialistične Stranke Delovnega Ljudstva, Volilni manifest za enotno fronto proletarijata mest in vasi; 2. 3. 1923, SSDL in volitve; 8. 3. 1923, Delovno ljudstvo Slovenije se zbira pod rdeč prapor SSDL; 15. 3. 1923, Glasujte za Soc. Stranko Delovnega Ljudstva, Kmetom za volitve v premislek; 23. 3. 1923, Kaj pa sedaj?; 29. 3. 1923, Pašič, Radič, Korošec ali pa Pašič, Pribičević, Zarji (27. 1. 1923, Manifestacija delavskih zaupnikov v Ljubljani, Republika in republika; 10. 2. 1923, Mnenje o proletarski enotni fronti; 10. 3. 1923, Volitve socialistično!) in hranjene v *Zgodovinskem arhivu Centralnega komiteja Zveze komunistov Slovenije* — *Kazenski spisi Deželnega sodišča v Ljubljani, 1922—1923*, mapa Hlebec Albert, Prehodni delovni program Združene Stranke Delovnega Ljudstva; *Letaki 1919—1934*, leto 1923, IX/55—56, letak Delovnemu ljudstvu: Ročnim in duševnim delavcem, nameščencem in malim obrtnikom Ljubljane in industrijskih krajev! in Delovnemu ljudstvu na kmetih!).

vprašanja in ni videla njegovega pomena za svoj revolucionarni boj. Hkrati je celo zagovarjala idejo o nacionalni enotnosti in gledala na Kraljevino SHS kot na eno-nacionalno državo, v kateri je »njeno raznarodnost priznavala samo v razmerju do narodnih manjšin.«²⁶ Tako je torej bila v letih neposredno po nastanku prve jugo-slovanske države zahteva po nacionalni samoodločbi docela prepuščena družbenim silam izven politično organiziranega delavskega razreda. Med temi družbenimi si-lami pa sta v času pred ustanovitvijo NDSJ postavila zahtevo po nacionalni samo-odločbi le dva slovenska politična subjekta — Slovenska ljudska stranka (SLS) in Slovenska republikanska stranka (SRS).

Znano je, da je predstavljala prva od teh dveh strank — Slovenska ljudska stranka — enega najpomembnejših in najmočnejših družbenopolitičnih dejavnikov v slovenski politiki dvajsetih let. Vendar v začetku dvajsetih let SLS takega dejav-nika še ni predstavljala. To so pokazale volitve v ustavodajno skupščino Kraljevine SHS 28. novembra 1920, po katerih se je bistveno spremenilo tradicionalno razmerje moči med političnimi tabori na Slovenskem. To spremenjeno razmerje se je odrazilo prav v hudem udarcu, ki ga je na volitvah doživela SLS, saj je zmagala le z rela-tivno večino (dobila je samo 36 % oddanih glasov), medtem ko je vse dotlej zma-govala izključno z absolutno večino.²⁷

Vzroki za neuspeh SLS na volitvah v ustavodajno skupščino so izhajali pred-vsem iz tedanjih nemirnih poveljnih razmer, ki niso bile ugodne za slovenski kle-rikalizem in ki so onemogočale SLS, da bi svojo združeno mrežo obnovila v takšni moči, kot jo je imela njena združna organizacija pred prvo svetovno vojno. Vzroki za neuspeh pa so izhajali tudi iz spremenjene politične strukture in razmerja sil med strankami v Sloveniji. Večje število strankarskih programov z radikalnimi za-htevami je namreč tudi vplivalo na razpoloženje med volilci. Neuspehi v politiki pri reševanju najpomembnejših vprašanj notranje ureditve države, težaven gospodarski položaj slovenskega naroda, neuspehi pri reševanju vprašanja slovenskih meja ter nezadovoljstvo s posledicami politike vodstva SLS v Beogradu, zlasti v obdobju, ko je bila SLS v vladi, so vplivali, da se je del simpatizerjev stranke nagnil k drugim predvsem opozicijskim strankam, ki so poudarjale radikalnejša politična gesla.²⁸ Poleg tega pa niso bile vodilne misli SLS za volilni boj v ustavodajno skupščino tako ostro zarisane, kakor poznejši programi — očitno je bilo »še neko nepoznavanje novega beograjskega miljeja.«²⁹

Toda politično vodstvo SLS so volilni rezultati izučili in z veliko resnostjo je pričelo uresničevati široki program utrjevanja stranke.³⁰ Kot je opozoril Dušan Ker-mavner, je spoznal katoliški tabor pomen volitev in njihov namig za bodočnost. SLS je uvidela, da je potrebna preusmeritev iz dotedanje medle politike v jasno in dolo-čeno smer, tj. v smer avtonomizma in krščanskega socializma na osnovi nadaljevanja opozicijske demokratske in ljudsko socialistične politike.³¹ Konec leta 1920 je pre-šla SLS v opozicijo, v kateri je ostala vse do leta 1924. Položaj v opoziciji ji je ko-ristil, saj je do podrobnosti razvila svoj novi politični, socialni in kulturni program, svoje zahteve po politični in gospodarski avtonomiji, po socialnoekonomski zbornici in po vplivu staršev ter vernih družb na etično vzgojo. Tako so pokazale že občin-ske volitve leta 1921 spremembo v razmerju slovenskih političnih sil v prid SLS. Poleg tega pa so ji tudi pripravili sprejem Vidovdanske ustave, postopno ukinjanje Deželne vlade oziroma pokrajinske uprave za Slovenijo in posledice rastočega izva-

²⁶ Janko Pleterški, Nacionalno vprašanje v Jugoslaviji v teoriji in politiki KPJ-KPS, Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, 1967, letnik VII, str. 277.

²⁷ O tem glej podrobneje Miro Stiplošek, O revolucionarnosti in obdobju 1918–1921, Elementi revo-lucionarnosti v političnem življenju na Slovenskem, Ljubljana 1973, str. 60, Pleterški-Božič, str. 42 in Zgodovina Slovencev, Ljubljana 1979, str. 631.

²⁸ Momčilo Zečević, Slovenska ljudska stranka in jugoslovansko zedinjenje 1917–1921, Maribor 1977, str. 342–343. (Navajam: Zečević).

²⁹ Melita Pivec, Programi političnih strank in statistika volitev, Slovenci v desetletju 1918–1928, Ljubljana 1928, str. 359. (Navajam: Pivec).

³⁰ Zečević, str. 343.

³¹ Albin Prepeluh, Pripombe k naši prevratni dobi, Ljubljana 1938, str. 530. (Od str. 295 naprej se nanaša opomba na razpravo Dušana Kermavnerja, Albin Prepeluh-Abditus, Njegov idejni razvoj in delo).

janja centralistične ustave, ugodna tla za volitve v Narodno skupščino leta 1923.³² V teh volitvah je zbrala SLS okoli sebe večino slovenskega naroda in je bila zopet najmočnejša slovenska politična stranka. Tako se zastavlja vprašanje, ali je zopet dobila SLS nesporno politično veljavo zato, ker je po volitvah v ustavodajno skupščino oblikovala in razvila svoj novi politični program v tem smislu, da je izražal socialna, kulturna, verska in druga družbeno hotenja širokih ljudskih množic, ali pa tudi zato, ker je izražal še eno živo hotenje temeljnih slovenskih množic — rešitev nacionalnega vprašanja Slovencev v Kraljevini SHS? Menimo, da je tudi slednje pripomoglo k ponovni politični in družbeni uveljavitvi SLS, kajti vsestranska vključitev nacionalnega vprašanja v programski načrt SLS je predstavljala priložnost, ko bi se lahko v okviru Kraljevine SHS izvršil preboj slovenskega naroda »na zgodovinsko raven, da v bodoče sam odloča o svoji usodi in da mu ne bo treba vsak trenutek trepetati zanjo.«³³

Rešitev nacionalnega vprašanja Slovencev v Kraljevini SHS in zahtevo po samoodločbi je oblikovala SLS v svojem političnem programskem načrtu in delovanju v avtonomističnem načelu. To načelo je pomenilo dosledno odklonitev državne in nacionalne enotnosti, kot sta bili izvedeni v Vidovdanski ustavi. SLS je izhajala iz svoje ocene tedanjih družbenopolitičnih odnosov v centralistični in etničnounitaristično opredeljeni Kraljevini SHS. Vsebinsko teh odnosov je po njenem mnenju določevala Vidovdanska ustava, ki je pomenila »ščit velesrbstva, smrt samostojnega političnega življenja Slovencev in Hrvatov« ter uzakonitev najokrutnejšega centralizma.³⁴ Ta ustava je bila po sodbi SLS hkrati še socialno reakcionarna — »uničuje vsako ljudsko svobodo in samoodločbo ter sankcionira hegemonijo srbstva«, kar je škodljivo za državo, v kateri prebivajo trije narodi.³⁵ Da bi se to odpravilo, bi bilo potrebno urediti državo tako, da bodo zadovoljni vsi Srbi, Hrvati in Slovenci. Prišlo naj bi do sporazuma med njimi, ki pa po oceni SLS ne bi bil možen, če se ne popravi ustava. Zato je bila za SLS prva in kardinalna točka zahtev slovenskega naroda revizija ustave.³⁶

Revizija ustave bi pomenila uresničenje teženj Slovencev, ki so po razpadu Avstro-Ogrske monarhije hoteli s Srbi in Hrvati ustvariti skupno sovladno državo, kjer bi mogli neodvisno razširjati svoje individualne sile dalje, kakor si je predstavljal Jugoslavijo slovenski narod vse od leta 1848 dalje.³⁷ Kajti Narodna vlada, ki je po prevratu prevzela mesto prejšnje cesarske vlade, je bila popolnoma avtonomna, samosvoja, od nobene tuje oblasti odvisna ljudska vlada in zastopnica celega slovenskega naroda. S tem je postal slovenski narod v resnici samo svoj gospodar in vladar ter dobil samoupravo v najširši meri, ki je sploh mogoča. Tako je razlagal avtonomijo Slovenije po prevratu član načelstva SLS, dr. Janko Brejc na volilnem shodu 25. februarja 1923 v Šentvidu.³⁸ Narodno vladno je označil za prvo ministrstvo zedinjene, samostojne Slovenije. Po besedah J. Brejca je namreč zedinjena Slovenija v razmerah ob prevratu »meso postala«. Prejšnji dvotirni državni sistem cesarskih deželnih vlad in poleg njih obstoječih avtonomnih deželnih odborov je prenehal takoj, ko so se slovenski deli Koroške, Štajerske in Primorske odcepili od prejšnje skupnosti z Nemci oziroma Italijani, in tako ostali brez deželnega avtonomnega zastopstva. Tako je obstajala na eni strani zedinjena Slovenija »kot politična enota«, na drugi pa samo kranjski deželni odbor, medtem ko so bile vse ostale pokrajine brez avtonomnih deželnih zastopov. Politični enotnosti Slovenije je zato morala odgovarjati politična uprava iste, in to je prevzela Narodna vlada. S tem je bila prejšnja skromna deželna avtonomija izpopolnjena do najvišje stopnje tako, »da smo jo v

³² Pivec, str. 359.

³³ Prunk, str. 118.

³⁴ Slovenec 4. 2. 1923, Srbski hlapec.

³⁵ Prav tam.

³⁶ Iz govora prof. Antona Sušnika, kandidata SLS za volilni okraj Krško, na zboru zaupnikov SLS iz vse Slovenije, 5. februarja 1923 v Unionski dvorani v Ljubljani. — Slovenec 6. 2. 1923, Zbor zaupnikov SLS.

³⁷ Slovenec 15. 3. 1923, Za čast slovenskega naroda gre.

³⁸ Slovenec 27. 2. 1923, Avtonomija Slovenije po prevratu.

pravo pravcato **lastno državnost povzdignili**«. Dosežen je bil maksimum ljudske samouprave, ki je sploh mogoč. »Kajti narod, ki ima vso upravo v svojih rokah«, je dejal J. Brejc, »ni samo avtonomen, ampak naravnost **samostojen** je. In to je bila Slovenija ob prevratu.«³⁹

To je bilo torej vodilo SLS, katero je leta 1923 v svojih političnih programskih stališčih o avtonomiji vsebinsko razvila do te mere, da lahko označimo njeno zahtevo po avtonomiji kot izraz njenega boja za samoodločbo. Začetek predstavlja poročilo načelnika SLS dr. Antona Korošca na zboru zaupnikov iz vse Slovenije 5. februarja 1923 v Unionski dvorani v Ljubljani. Takrat je A. Korošec poudaril zlasti narodno in kulturno samostojnost kot odgovor na vprašanje, »kaj hočemo mi avtonomisti? Mi hočemo,« je dejal, »da smo in ostanemo Slovenci v tej državi sami svoji. To se pravi: mi ne mrzimo Hrvatov, ne Srbov, toda mi hočemo ostati samosvoj narod in se nočemo ne posrbiti, ne pohrvatiti ... Mi ljubimo svoje in hočemo zato ohraniti in ščititi slovensko kulturo« in »svoje slovensko gospodarstvo«. Zahteval je v slovenske šole slovenske profesorje, v slovenske urade slovenske uradnike, kakor tudi v slovenske kasarne slovenske vojake in oficirje. »Hočemo, da slovenski narod ostane«, je sklenil, »da živi in se v svojem jeziku nadalje razvija in izpopolnjuje.«⁴⁰ SLS je torej ocenila, da gre v tedanjih razmerah za biti ali ne biti Slovencem kot narodu.⁴¹ Pojasnila pa je tudi družbeno vsebino svoje zahteve po avtonomiji. Predstavljala jo je težnja za »**slovenski deželni ali pokrajinski zbor**, ki bo v okviru skupnih osnovnih državnih postav **delal svoje lastne postave**, katere ne bodo potrebovale nobenega potrdila od belgrajske vlade«. Ta pokrajinski zbor bi sestavljala dva parlamenta: politični, ki bi bil zakonodajen (odgovoren bi bil npr. za izvajanje zakonov o šolstvu in vzgoji mladine, za organizacijo sodstva in slovenske politične ter finančne uprave), ter gospodarski, kateri bi »delal veljavne postave za kmetijske, delavske in obrtne zadeve«. Skupaj bi sklepala oba parlamenta o proračunih in davkih, kateri bi morali ostati v Sloveniji in se porabiti za potrebe slovenskega kmeta, delavca, obrtnika itd. Iz Slovenije bi odtekalo toliko davkov, »kolikor pride na Slovenijo od skupnih državnih izdatkov.«⁴²

Dalje je vsebovalo pojasnilo zahteve po avtonomiji poudarek za »**svojo vlado**«, ki bi jo izvolil slovenski parlament. Odvisna bi bila od njega in ne od Beograda. Taka vlada bi imela »dolžnost izvrševati postave, ki jih bo sklenil slovenski parlament«. Beogradska vlada se torej v avtonomne zadeve slovenske vlade ne bi smela vmešavati.⁴³

SLS je v svojih avtonomističnih zamislih predvidela tudi samoupravo okrajnih zastopov. Okrajna glavarstva naj bi dobila svoje okrajne, od ljudstva izvoljene odbore, ki bi reševali zadeve svojega okraja. Ravno tako je predvidela še veliko in široko avtonomijo občin in občinskih odborov, »kateri naj ne bodo samo pokorni sluge (od) belgrajske vlade odvisnih in nastavljenih okrajnih glavarjev, temveč gospodarji svojih občin«. Opozorimo naj tudi na zahtevo, naj služijo Slovenci vojni rok v Sloveniji, in na oceno, da tisti, ki hočejo centralizem, hočejo, »da Slovenci sploh pre-

³⁹ Prav tam. Podčrtano v Slovincu. Opozarjam, da je nekaj let kasneje J. Brejc še bolj natančno in dovršeno pojasnil nastanek politično in upravno zedinjene Slovenije po razpadu Avstro-Ogrske monarhije — v okviru novembra 1918 obstoječe Države SHS. — Glej Janko Brejc, Od prevrata do ustave, Slovenci v desetletju 1918—1928, Ljubljana 1928, str. 164—165.

⁴⁰ Slovenec 6. 2. 1923. Zbor zaupnikov SLS. Enako se je zavzel na tem zboru za obstoj nacionalne individualnosti Slovincov A. Sušnik: »Mi Slovenci bomo ostali Slovenci«, je dejal, »in hočemo ostati Slovenci do zadnjega.« — Prav tam.

⁴¹ Slovenec 18. 2. 1923. Dve poti. Slovenec je razmišljal tudi takole: »Pot na Golgoto zanj (tj. za slovenski narod — op. J. P.) pa še ni končana. Česar ni zmogel proti njemu tujec, to misli doseči proti njemu njegov lastni brat, s katerim sta si zgradila skupen dom; ta ne meče proti njemu plamenic sovraštva, ga ne žali s psovki manjvrednega naroda, ampak z besedami bratstva in nacionalnega edinstva, mu izpodnika tla za kulturni razvoj, mu proti njegovi volji vsiljuje svoje varušvo ter mu vrh tega očita še bratsko verolomstvo, ako se otrsata malo bratskih objemov in kliče: Tudi v lastnem domu svedobol!« — Slovenec 30. 3. 1923. Po trpljenju vstajenje. Podobno je ocenjeval Slovenec politiko in namene srbskih radikalov. Pravi, da se »srbski radikali ... skrivajo in licemerijo z »bratstvom«, »edinstvom« in podobnimi rečmi, dokler nas ne pogoltnejo.« — Slovenec 27. 1. 1923. Radikalci in njihovi reptili.

⁴² Domoljub 21. 2. 1923, Dva svetova.

⁴³ Prav tam. Podčrtano v Domoljubu.

nehamo biti narod« in nam »hočejo v šolah in knjigah prepovedati materino govorico.«⁴⁴

Tako je pojasnila SLS vsebino svoje zahteve po avtonomiji. To je bila borba za »zedinjeno avtonomno Slovenijo v okviru Jugoslavije ... za končno osvobojenje slovenskega naroda.«⁴⁵ Na tem mestu je potrebno opozoriti, kaj so takrat razumele SLS in tudi druge stranke s pojmom »zedinjene Slovenije«. To je najbolj pojasnil Fran Šuklje, ki je sredi februarja 1923 objavil v »Slovincu« svoje razmišljanje »Zedinjena ali razdeljena Slovenija?« Iz njegovega razmišljanja vidimo, da ne gre za Slovenijo, ki bi obsegala vse slovensko etnično ozemlje. To je razvidno že iz navedka, v katerem nastopa pojem »zedinjene Slovenije«, saj navedek govori o »zedinjeni Sloveniji ... v okviru Jugoslavije«. Gre za vprašanje upravne razdelitve. Razdeljena Slovenija je tedaj pomenila (po določilih Uredbe o razdelitvi države na oblasti — op. J. P.) uvedbo dveh pokrajinskih oblasti v Sloveniji, tj. ljubljanske in mariborske, medtem ko pa je pomenila »zedinjena Slovenija« upravno enotno ozemlje tedanje Slovenije v okviru Kraljevine SHS.⁴⁶ O združeni Sloveniji, tj. Sloveniji, ki bi obsegala vse etnično ozemlje Slovencev, je Šuklje celo menil, da ne smemo biti »zaslepljeni od nekaterih romantičnih čudakov, ki z neosnovanim hrepenenjem po zastareli »Zedinjeni Sloveniji« v nevarnost spravljajo višjo enoto naše zedinjene države.«⁴⁷

V tej zvezi je prav, da opozorimo tudi na stališča SLS, ki so zadevala vprašanje ozemeljske celovitosti Kraljevine SHS. Predstavil jih je načelnik stranke A. Korošec, ko je govoril na shodu javnih in zasebnih nameščencev 13. marca 1923 v Unionski dvorani v Ljubljani. Ko je govoril o zahtevi po avtonomiji, »trenutno najvažnejši točki programa Slovenske ljudske stranke«, je spregovoril tudi takole: »Naša stranka je absolutno in brezpogojno za to državo, a ta ena država naj se notranje uredi ne v centralističnem smislu, ampak v avtonomističnem«. Razlagal je, da ni namen zahteve po avtonomiji »oslabiti ali raztrgati države«, ampak da se dá vsakemu delu države možnost nadaljevati svojo kulturno misijo in da »vzljubi« po avtonomiji državno edinstvo, ki mu zagotavlja in omogočuje njegov svoboden razvoj.« Avtonomija naj omogoči tudi, »da smo na svoji zemlji mi gospodarji«, da Slovenci ohranijo svoj jezik, svojo kulturo, »solidno ekonomijo«, skratka, da živijo in se razvijajo svobodno po svoji individualnosti. »Ne oslabiti, ampak ojačiti hočemo z avtonomijo državo«, je govoril A. Korošec, »jo napraviti za prijetno bivališče vseh narodov«. Če se Slovenci nočejo narodno potopiti v srbsko-hrvaškem morju, »kdo nam hoče to zameriti?«, je dejal.⁴⁸

Takšna so bila stališča in pojasnila SLS za avtonomijo Slovenije, predstavljena na volilnih shodih ali objavljena v strankinih glasilih v času do volitev v Narodno skupščino 18. marca 1923. V tem času so bila predstavljena še v predvolilni brošuri »Sodite po delih!«,⁴⁹ ki danes predstavlja pomemben vir za raziskovanje državno-pravnega vidika zahteve SLS po avtonomiji Slovenije. Brošura namreč na enem mestu podaja stališča SLS po avtonomiji. Poleg ocene SLS nasprotnih strank in obravnave vrste drugih aktualnih vprašanj ter poročila o delu poslancev SLS je v brošuri povezana zahteva po avtonomiji še z oceno družbenopolitičnih odnosov v Kraljevini SHS, opredelitvijo pomena volitev v Narodno skupščino, vprašanjem samoodločbe, stališčem SLS o načelu nacionalne enotnosti, opredelitvijo naroda in z dokazovanjem, da so Slovenci poseben narod ter zelo zanimivim gledanjem SLS na vprašanje zunanje politike Kraljevine SHS. V brošuri je natisnjen tudi poseben razdelek, ki podaja »kratek obris političnega programa Slovenske Ljudske Stranke, kakor je bil sprejet na številnih zborovanjih ter predložen po naših poslancih v konstituenti«.

⁴⁴ Prav tam.

⁴⁵ Slovenec 15. 3. 1923, Za čast slovenskega naroda gre.

⁴⁶ Slovenec 13. 2. 1923, Franjo Šuklje, Zedinjena ali razdeljena Slovenija?, I.

⁴⁷ Slovenec 16. 2. 1923, Franjo Šuklje, Zedinjena ali razdeljena Slovenija?, II. Podčrtano v Slovincu.

⁴⁸ Slovenec 15. 3. 1923, Veličasten shod javnih in zasebnih nameščencev.

⁴⁹ Sodite po delih! (Vsem, ki so dobre volje!). Kažipot slovenskim volivcem v boju za slovensko samostojnost, samozaložba, Ljubljana 1923, 76 str. (Navajam: Sodite po delih!).

Njegov namen je dati »jasno sliko, kako hoče naša Slovenska Ljudska Stranka državo urediti.«⁵⁰ Poznavanju boja za samoodločbo, katerega je izrazila SLS v svoji zahtevi po avtonomiji, je ta razdelek brošure v precejšnjo oporo, kajti o tem programu je v zaključku rečeno: »To je naš program v kratkih besedah in glavnih obrisih. Ni vse povedano, pa glavno je omenjeno v teh besedah.«⁵¹ Pomen brošure ni samo v pravkar povedanem. Opozoriti je treba tudi, da je bila ta brošura podnaslovljena kot »kajžipot slovenskim volilcem v boju za slovensko samostojnost«. Namenjena je bila zlasti slovenskemu kmetu in delavcu,⁵² torej tistemu delu slovenskega naroda, ki je takrat (zlasti kmet) zagotavljal SLS največjo oporo in množičnost. Glede na dobro organizacijsko strukturo in razvejanost SLS v Sloveniji lahko rečemo, da je verjetno našla brošura pot k tistim, katerim je bila namenjena. S tem je pripomogla SLS še dodatno predstaviti svoja stališča med temeljnimi slovenskimi množicami.

Besedilo predvolilne brošure »Sodite po delih!« začena ugotovitev, da slovensko ljudstvo že peto leto stoji v boju za svojo narodno, politično, socialno in gospodarsko svobodo ter osamosvojitve v okviru jugoslovanske države.⁵³ V nadaljevanju je rečeno, da je bila nazadnjaška, centralistična (tj. Vidovdanska — op. J. P.) ustava sprejeta kljub odporu slovenskih in hrvaških poslancev. Vidovdanska ustava je položila vso moč v državi v roke velesrbskih kapitalistov in njihovih zavéznikov.⁵⁴ Zato je od volite 18. marca odvisno, ali bo še dalje vladal slovenskemu delovnemu ljudstvu terorizem velesrbskega kapitala ali pa zasiže vsem stiskan in tlačeni Slovenecem svoboda narodne, politične, gospodarske in socialne osamosvojitve; 18. marec bo zato zgodovinski dan za slovenski kmečki in delavski narod.⁵⁵ Režim, ki je nosilec centralizma, je namreč treba podreti, da dobijo Slovenci svojo avtonomijo, samovlado slovenskega ljudstva.⁵⁶ Brošura še na drugih mestih v razdelkih pred tistim, ki podaja kratek obris političnega programa SLS, razlaga, kaj pomeni avtonomijo, ki jo zahteva SLS. Predvsem je to politična, gospodarska, socialna, kulturna in narodna samostojnost slovenskega ljudstva.⁵⁷ Je boj za pravico in samostojnost Slovencev, da v lastnih stvareh na lastnih tleh gospodarijo sami.⁵⁸ Slovenci hočejo sami delati postavbe, sami odločati o svojih zadevah ter tudi s svojim premoženjem razpolagati sami.⁵⁹ Pri odporu slovenskega ljudstva zoper velesrbski centralizem pa ne gre le za politično osamosvojitve slovenskega naroda v okviru avtonomije.⁶⁰ Brošura poudarja, da gre tudi za moderni socialni in gospodarski program, za socialno in gospodarsko osamosvojitve slovenskega kmečkega in delavskega ljudstva. Pravi, da ne zadostuje le politična avtonomija z lastno zakonodajo, marveč da je treba ustvariti skupno državo na najširši ljudski avtonomiji. Temu namenu služijo gospodarske zbornice, kmečka, delavska, obrtna in druge ustanove ter določbe. V tem smislu naj bi poslanci SLS tudi ves čas delovali. Program in dejanja SLS opredeli brošura za izrecno protikapitalistična: proti nadvladi kapitala nad človekom, za socialno pravičnost.⁶¹

Zadnjemu pojasnilu družbene vsebine avtonomije sledi neposredno poudarek, da so Slovenci poseben narod, ki ima svoj jezik, svojo kulturo in izobrazbo ter od Srbov različno vero.⁶² V tej zvezi govori brošura tudi o vprašanju, ali so Slovenci in Srbi en narod. Najprej ugotovi, da so centralisti in velesrbi v bistvu isto. Oboji namreč želijo, da se iz Beograda upravlja cela država. Razlika je le ta, da eni odkrito

⁵⁰ Prav tam, str. 70.

⁵¹ Prav tam, str. 76.

⁵² Prav tam, str. 2.

⁵³ Prav tam, str. 1.

⁵⁴ Prav tam.

⁵⁵ Prav tam, str. 2.

⁵⁶ Prav tam, str. 4.

⁵⁷ Prav tam, str. 27.

⁵⁸ Prav tam, str. 1—2. Glej tudi str. 3.

⁵⁹ Prav tam, str. 4. Brošura posebej opozarja na davčno vprašanje. Navaja, da gredo iz Slovenije »miliarde davkov«, medtem ko plačuje Srbija razmeroma malo davkov. Takšno neenakopravnost lahko odpravi le avtonomija. — Prav tam, str. 47. Podčrtano v Sodite po delih!

⁶⁰ Prav tam, str. 43.

⁶¹ Prav tam.

⁶² Prav tam, str. 43—44.

izjavljajo, da hočejo nadvlado Srbov, drugi pa svoje namene skrivajo pod plašč jugoslovanstva.⁶³ Tako razlaga brošura v tedanjem družbenopolitičnem življenju etničnounitaristično opredeljeno Kraljevino SHS. Pravi, da slednji, tj. zagovorniki načela nacionalne enotnosti, trdijo, da so Slovenci, Hrvati in Srbi en narod. Sprašuje, »ali smo res?«⁶⁴ V odgovor spominja na govor poslanca SLS dr. Andreja Gosarja na seji parlamenta 21. februarja 1922.⁶⁵ Gosarjev govor strne brošura v dvoje stališč. Prvič, da so Slovenci »za to državo«. Naj pogleda na zemljevid tisti, ki misli, da je ta stavek hinavščina. Videl bo, da Slovenci morajo »biti za to državo.«⁶⁶ Drugič, trditev, da so Slovenci, Hrvati in Srbi en narod, je »neresničnost«. Pravi, da sta glavna znaka naroda »jezik in kultura«. Srbohrvaškoslovenskega jezika, kakršnega pozna ustava Kraljevine SHS, »ni na celem svetu«. Poleg tega imajo Slovenci zaradi posebnega zgodovinskega razvoja svojo kulturo. Iz tega sledi, »da nismo en narod«, pač pa le ena država, kar je nekaj čisto drugega.⁶⁷

Brošura predstavi zahtevo SLS po avtonomiji kot njeno zahtevo za samoodločbo. Le-ta je ena izmed programskih političnih točk SLS. Brošura namreč opozarja, da je bila ena skupnih političnih programskih točk komunistov in SLS pri ljubljanskih občinskih volitvah decembra 1922 — »samoodločba narodov.«⁶⁸ Ko pojasnjuje, zakaj se je leta 1922 povezala SLS s komunisti (preko krščanskih socialistov Jugoslovanske strokovne zveze — op. J. P.) v skupni volilni blok, ki se je imenoval Zveza delovnega ljudstva, pove, da je ta Zveza, preden je javno nastopila, sklenila pisan dogovor. Temelj tega dogovora je bil program, po katerem naj se deluje v ljubljanskem občinskem svetu.⁶⁹ Ta program »obsega ... točke«, pravi brošura, »ki so prav tako last naše stranke kakor komunistov.«⁷⁰ »Last SLS« so torej bile skupne politične točke tega programa. Med njimi tudi »samoodločba narodov« kar, kot pristavlja brošura, »odgovarja naši zahtevi po avtonomiji.«⁷¹

SLS je svojo zahtevo za avtonomno Slovenijo dejansko postavila v smislu nacionalne samoodločbe. Vendar je v svojih političnih programskih zamislih načrtovala le samoodločbo za Slovence v okviru Kraljevine SHS. V te zamisli torej ni bila vključena ideja Združene Slovenije, tj. združenje vseh Slovencev v skupni nacionalni državi. Drugače je bila njena zahteva po avtonomni Sloveniji v okviru Kraljevine SHS v precejšnji meri soglasna udejanjenju nacionalne samoodločbe. Resda ni pomenila v državnopravnem pogledu ustanovitve lastne, neodvisne, suverene države — znotraj Kraljevine SHS. Presegla pa je tisto obliko politične avtonomije, ki zagotavlja narodu ali posebni (etnični) skupini na določenem ozemlju pravico samouprave in sprejemanja pravnih predpisov. Formalna ustanovitev lastne, neodvisne, suverene države Slovencev znotraj Kraljevine SHS, oziroma, kot bomo videli, v okviru širše državne enote, po mnenju SLS ni bila potrebna. Zadostovalo je urediti skupno državo, kakor si je zamišljala SLS v kratkem obrisu svojega političnega programa, katerega podaja brošura v posebnem razdelku.

⁶³ Prav tam, str. 45.

⁶⁴ Prav tam.

⁶⁵ Glej prav tam.

⁶⁶ Prav tam, str. 46.

⁶⁷ Prav tam. Podčrtano v Sodite po delih!

⁶⁸ Prav tam, str. 37.

⁶⁹ Prav tam, str. 36. V zvezi s povezavo komunistov, zbranih okoli glasila Delavske novice, ljubljanske krajevne frakcije SSJ in krščanskih socialistov v skupni volilni blok za občinske volitve decembra 1922 v Ljubljani, na tem mestu opozarjam na že omenjeni razpravi dr. Janka Prunka — Zveza delovnega ljudstva v Ljubljani za občinske volitve decembra 1922 (Prispevki za zgodovino delavskega gibanja 1971—1972, letnik XI—XII) in Politika KP v Sloveniji v času Zveze delovnega ljudstva v Ljubljani, oktober 1922—april 1923, posebnost v razvoju KPJ (v zborniku Revolucionarno delavsko gibanje v Sloveniji v letih 1921—1924, Ljubljana 1975), ki dajeja celovito in sistematično historično podobo o nastanku in delovanju Zveze delovnega ljudstva ter vprašanjih, ki jih je sprožil njen pojav glede lastnega idejnega in političnega delovanja znotraj strank, ki so se povezale v ta volilni blok. Pridajam še, da obravnava J. Prunk pojav Zveze delovnega ljudstva v slovenskem družbenopolitičnem življenju med oktobrom 1922 in aprilom 1923 tudi v svoji študiji o idejnopolitičnem razvoju krščanskosocialističnega gibanja med obema vojnama (glej Janko Prunk, Pot krščanskih socialistov v osvobodilno fronto slovenskega naroda, Ljubljana 1977, str. 61—69) in članku, napisanem ob šestdesetletnici njene ustanovitve (glej Janko Prunk, Cilji delavstva so bili vedno enotni, Komunist, 3. 12. 1982, str. 23).

⁷⁰ Sodite po delih!, str. 36—37.

⁷¹ Prav tam, str. 37.

Iz tega programa kot tudi iz brošure »Sodite po delih!« vidimo, da je opredelila SLS avtonomijo Slovenije na način, ki je po svoji vsebini izražal udejanjenje nacionalne samoodločbe. Zato v programu ni postavljeno vprašanje lastne, neodvisne, suverene države. Program kot tudi brošura je namreč zajemal večino drugih, splošnih označevalcev nacionalne samoodločbe — to je pravico, da narod razpolaga sam s sabo; odloča sam o svoji usodi in usodi ozemlja, na katerem živi; da narod na svojem ozemlju govori v svojem jeziku; da svobodno odloča o svoji ustavi; obliki svoje državne in družbene ureditve in odnosu do drugih narodov.

Po programu bi bila Slovenija del skupne države. Te skupne države naj ne bi tvorili le Slovenci, Hrvati in Srbi, ampak tudi Bolgari. Skupna država bi imela skupno državljanstvo, skupno zunanje zastopstvo ter pravico sklepati za celo državo skupne pogodbe. Skupna bi bila tudi obramba države, če ne v celem obsegu, pa vsaj deloma. Enako bi bila skupna denar in najvažnejša prometna sredstva. Za kritje skupnih financ bi se uvedel skupni davek, vsi ostali davki pa bi bili prepuščeni avtonomnim samostojnim deželam.

Ureditev skupnih zadev bi upravljal osrednji parlament. Sestavljen bi bil iz dveh zbornic: politične in socialnogospodarske. Politična zbornica bi reševala politične zadeve, gospodarska stanovske in socialnogospodarske. Politično zbornico bi sestavljali poslanci, ki bi se volili na podlagi splošne volilne pravice. Gospodarsko bi sestavljali odposlanci stanov (kmečkih, delavskih, obrtnih itd. zbornic) ter odposlanci deželnih zborov. Vse ostalo bi sodilo v avtonomne zadeve Slovenije.

Avtonomni Sloveniji bi stala na čelu vlada, katero bi izvolil domači slovenski parlament. V vseh avtonomnih zadevah bi bila vlada odgovorna le slovenskemu parlamentu. Skupna (beograjska) vlada se v avtonomne zadeve slovenske vlade ne bi smela vmešavati.

Slovenski parlament bi ravno tako kakor skupnega (beograjskega) sestavljali dve zbornici — politična in gospodarska. Oba parlamenta — slovenski in skupni (beograjski) — bi zborovala zase in reševala svoje zadeve. Skupno bi volila le skupno vlado ter reševala proračun (davke).

Slovenski politični parlament bi določal zakone v naslednjih zadevah: v razmerju cerkve do države, določal bi cerkvene pravice in dolžnosti, zakone o vzgoji mladine in šolstvu nasploh, organizaciji politične in finančne uprave ter sodstva. Slovenski gospodarski parlament pa bi določal zakonodajo o stanovnopравnih zadevah. Sem naj bi sodila stanovska prava ter organizacija stanovskih zbornic — kmečkih, delavskih in obrtnih zbornic v okrajih in na deželi. V pristojnost gospodarskega parlamenta bi sodile tudi: socializacija, nadzorstvo tovarn, produkcije in konsuma. Gospodarski parlament bi še sklepal in ustanavljal strokovne šole za kmete, delavce in obrtnike, skrbel za zdravstvo (bolnišnice, invalidsko vprašanje itd.), socialno politiko in socialno zavarovanje. Vse to bi opravljal slovenski parlament neodvisno od centra (Beograda). Program je posebej opozarjal, da bi volil vlado parlament sam ter da ta slovenska vlada ne bi bila za svoje avtonomno delo odgovorna nikomur, razen svojemu slovenskemu parlamentu.

S tem avtonomistični načrt SLS še ni izčrpan. Program je poudarjal še popolno samoupravo ljudstva. Po programu ta zahteva s samo avtonomijo Slovenije še ne bi bila povsem uveljavljena. Zato bi morali dobiti tudi okraji svoje samoupravne okrajne zastope, ki bi reševali zadeve svojega okraja. Okraji naj bi dobili tudi svoje okrajne stanovske zastope, občinska avtonomija pa bi se morala razširiti. Država bi torej varovala avtonomne pravice občine, ki naj bi se razširile, ne pa omejevale. Kakor pa naj bi imela avtonomna občina pravico voliti svojega župana, tako naj bi imel tudi samoupravni okrajni zastop pravico soodločevati pri izbiri okrajnih glavarjev ali načelnikov. Mesta okrajnih glavarjev bi zasedli sposobni in za to šolani ljudje. Zato bi okrajni zastopi imeli pravico, izbirati izmed treh predloženih sposobnih kandidatov tistega, katerega želijo. Ravno tako naj bi imel okrajni zastop pravico zahtevati, da se odpokliče okrajni glavar, ki ne bi bil na svojem mestu.

S tem okrajna glavarstva ne bi bila več tako visoko nad ljudstvom in daleč izven njega, kakor sicer.

Program je naglašal, da ne bi predstavljala taka avtonomija zgolj avtonomije Slovenije, marveč tudi avtonomijo stanov, okrajev in občin — resnično ljudsko avtonomijo. Pojasnjeval je, da je s tem za »slovensko samostojno-avtonomno deželo« rešeno tudi vprašanje republikanske oblike državne ureditve ali kot pravi program — vprašanje **republike**. Slovenskemu ljudstvu naj namreč ne bi šlo toliko za to, kdo bo vladal v Beogradu, ampak za to, kdo bo vladal na Slovenskem. Po načrtu SLS naj bi vladalo na Slovenskem slovensko ljudstvo samo s svojo izvoljeno vlado.⁷²

Opozoriti je še potrebno, da je bila v programu ponovno izražena zahteva, naj Slovenci služijo vojni rok v Sloveniji.⁷³ Zlasti pa je potrebno opozoriti na poglede SLS o vprašanju zunanje politike. SLS je v tem programu zahtevala, naj bo zunanja politika skupne države usmerjena v politiko miru in sprave med narodi.⁷⁴ Od »svoje države« je celo zahtevala, naj deluje za osnovanje mednarodne zveze vseh držav na načelu popolne enakopravnosti. V okviru te zveze je predvidela mednarodno razsodišče, ki bi razsojalo spore med državami. SLS je nasprotovala oboroževanju držav in se zavzemala za njihovo razoroževanje. S tem bi se zmanjšali stroški za oboroževanje — kot pravi program — »tudi pri nas«. Zlasti pa je zahtevala, »kar se naše države ... tiče, da se zblizamo z **Bolgarijo** in **Rusijo**, ki sta naši naravni zaveznici in prijatelji; samo odbijati jih ne smemo od sebe«, je rečeno v programu, »kakor se je to godilo doslej.«⁷⁵

Na skupščinskih volitvah so nacionalne meščanske protihegemonistične stranke dosegle izreden uspeh. V Sloveniji je dosegla tak uspeh SLS, ki je izšla iz volitev kot vodilna družbena in politična sila slovenskega naroda. Tak uspeh SLS je tehtno pojasnil Fran Erjavec. V času pred ustanovitvijo NDSJ je objavil v »Socialni misli« prvi del svojega razmišljanja o volitvah v Narodno skupščino z naslovom »Politična bilanca volitev 18. marca 1923 v Sloveniji.«

Ko je razmišljal o pomenu volitev, je upravičeno zapisal, »da je ogromna večina slovenskega naroda na nedvoumen način obsodila ves sedanji politični sistem naše države ter manifestirala za avtonomno in nedeljeno Slovenijo.«⁷⁶ Erjavčeva ugotovitev pomeni, da je ogromna večina slovenskih ljudskih množic sprejela avtonomistično politiko SLS za svojo ter se — kot sam pravi — izjavila »za načelne stranke z jasno izdelanimi programi.« Erjavec meni, da je bila slovenskemu narodu »za enkrat važnejša rešitev njegovega političnega vprašanja, kot pa socialnega ali kulturnega.«⁷⁷ Glede na splošni notranji položaj v Kraljevini SHS je ocenil, da je bilo že od sprejetja Vidovdanske ustave jasno, da bo šlo v marčnih volitvah v prvi vrsti za ustavno vprašanje, tj. za politično vprašanje — vprašanje državne ureditve. Ljudstvo se je zato opredelilo v marčnih volitvah za centraliste ali decentraliste (avtonomiste).⁷⁸ Ker so za revizijo ustave — torej za spremembo centralistične Vidovdanske ustave po avtonomističnem načelu — glasovale dobre tri četrtine vsega slovenskega naroda, ugotovi F. Erjavec, »da je ljudstvo to pot ocenilo ustavno vprašanje za prvo in najglavnejše«. Kulturno, zlasti pa socialno vprašanje sta bili v ozadju. Kljub temu pa je namenil v svojem razmišljanju precej pozornosti tudi strankam delavskega razreda. Ugotovil je, da je zastopala o ustavnem vprašanju Socialistična stranka Jugoslavije dosledno centralistično stališče, Narodnosocialistična stranka je bila dolgo neodločna, SSDL pa se je opredelila prepozno in še takrat ni

⁷² Prav tam, str. 70-72.

⁷³ Prav tam, str. 73. Glej tudi str. 51. Tu je izražena ista zahteva, le da na tem mestu ni vključena v kratek obris političnega programa SLS, ki je natisnjen v posebnem razdelku.

⁷⁴ Prav tam, str. 72.

⁷⁵ Prav tam, str. 73.

⁷⁶ Socialna misel 1923, leto II, Fran Erjavec, Politična bilanca volitev 18. marca 1923 v Sloveniji, str. 84.

⁷⁷ Prav tam.

⁷⁸ Prav tam, str. 81.

svojih zahtev primerno poudarila. Zato je šel velik del delavskega razreda preko teh strank v — avtonomistično SLS.⁷⁹ Vzrok temu je videl F. Erjavec v ne dovolj vsestransko izdelanem programu socialističnih strank. Po Erjavcu je bistvo socializma zgolj gospodarskega in socialnega značaja. Pristavil pa je, da nobena politična stranka ne more živeti samo od gospodarskega programa, temveč mora imeti izdelan ravno tako svoj politični in kulturni program. Ko je ljudstvo spraševalo pri volitvah v Narodno skupščino izključno le po političnem programu posameznih strank, ni mogla dati nobena socialistična stranka (SSDL, SSJ, NSS) točnega odgovora. Ljudstvo se je odvrnilo od njih in šlo k tistim strankam, ki so dovolj jasno povedale, kako hočejo tudi v političnem pogledu urediti državo⁸⁰ — torej v glavnem k SLS. Prvi del svojega razmišljanja o volitvah v Narodno skupščino je sklenil še F. Erjavec z mislijo, da imajo v slovenskem političnem življenju eksistenčno upravičenost morda samo še tri politične skupine: SLS, ena svobodomiselná meščanska stranka in ena socialistična razredno-delavska stranka.⁸¹

V času do ustanovitve NDSJ je SLS še naprej razvijala svoje poglede o avtonomni Sloveniji. Izhajala je iz ocene volitev v Narodno skupščino. Za SLS so bile te volitve nedvomen dokaz, da sta se izjavila slovenski in hrvaški narod v celoti proti centralistični ureditvi države in za revizijo ustave.⁸² Slovenci in Hrvati je so potemtakem odločno za preureditev države na temelju čimširše politične samostojnosti teh dveh narodov bodisi na avtonomistični, federativni ali konfederativni podlagi.⁸³ Čeprav je sredi aprila 1923 objavil »Slovenec«, da zastopa SLS v svojem državnopravnem programu — skupaj s HRSS — federalistično ureditev,⁸⁴ je bila za SLS važna predvsem politična in gospodarska samostojnost Slovencev, kakor jo je opredelila v svojem načrtu avtonomne Slovenije in ne državnopravna oblika le-te.⁸⁵ Zato je bila za SLS osnovna dilema družbenopolitičnega življenja v državi le: proti centralizmu ali za centralizem. Povedano drugače — cilj SLS je bil, doseči enakopraven položaj Slovencev v skupni državi Srbov, Hrvatov in Slovencev. Načelnik SLS A. Korošec je kmalu po volitvah v Narodno skupščino pojasnjeval, da Slovenci, Bunjevci in Hrvati ne bodo zapustili svojega proticentralističnega stališča, »ker ga ne smejo in ne morejo. Izdali bi s tem svoje slovenstvo in svoje hrvatstvo«. Toda, če bi se Srbi odpovedali centralizmu, bi se s tem odpovedali samo svoji vesrbski ideji, ki je tudi nasprotna lojalnemu združenju »treh bratov v mejah ene države. Srbi ne izdajo srbstva«, je menil A. Korošec, »ako se odrečejo vesrbski hegemoniji in se postavijo kot ravnopraven element ob stran Slovencev in Hrvatov.«⁸⁶

Po sodbi SLS je bilo potrebno, da dobe Slovenci kot enakopraven dejavnik s Hrvati in Srbi svojo politično in gospodarsko samostojnost. Zato je odklanjala SLS vsako nadoblast katerega koli naroda v državi in vsako drugo »lažno firmo samouprave«, ki se ne krije z zakonodajno politično-gospodarsko samovladno Slovenije.⁸⁷ Slovenci torej nočejo biti od nikogar vladani oziroma nadvladani, ampak hočejo sovladati kot enaki z enakim. To je mogoče »le v svobodnem sporazumu

⁷⁹ Prav tam, str. 83.

⁸⁰ Prav tam, str. 84.

⁸¹ Prav tam, str. 85.

⁸² Slovenec št. 66, 23. 3. 1923, Sporazum treh.

⁸³ Slovenec št. 64, 21. 3. 1923, Po sijajni zmagi.

⁸⁴ Slovenec št. 85, 15. 4. 1923, Pred odločitvijo.

⁸⁵ Pritegnitev federativne in konfederativne oblike državne ureditve v državnopravni program SLS je izhajala iz njenega vstopa v t. i. Federativni blok, ki so ga marca 1923, po volitvah v Narodno skupščino ustanovile SLS, HRSS in JMO. Z ustanovitvijo tega bloka so se želele vodilne opozicijske stranke v Sloveniji, na Hrvaškem in v Bosni zoperstaviti hegemonistični velikosrbski politiki. Toda v člankih, ki jih je objavljala Slovenec po volitvah v Narodno skupščino, sta bila pojma avtonomije in federacije pomensko popolnoma izenačena in ne moremo ločiti enega od drugega. Zato lahko govorimo le o vsebini zahtev SLS za politično in gospodarsko samostojnost Slovencev ter v tej zvezi o prisotnosti načela samoodločbe narodov v političnem programskem načrtu SLS in ne o zahtevah SLS enkrat po avtonomiji, drugič pa za federacijo. — Glej Slovenec 29. 3. 1923, Trnjeva pot, 4. 4. 1923, Stališče opozicijskega bloka. Pojem federacije in konfederacije kot posebnih državnopravnih oblik je bil izrecno uporabljen le v zvezi z idejo skupne države vseh južnih Slovanov, ki pa bi predstavljala širšo državno skupnost kot jo je Kraljevina SHS. — Glej Slovenec 13. 4. 1923, Samoupravna ideja s slovanskega vidika.

⁸⁶ Slovenec 22. 3. 1923, dr. A. Korošec, Kaj sedaj?

⁸⁷ Slovenec 21. 3. 1923, Po sijajni zmagi.

med tremi politično in kulturno popolnoma enakoveljavnimi narodi: Slovenci, Hrvati in Srbi.⁸⁸

Tako je dopolnjevala SLS svoja dotedanja stališča o avtonomiji Slovenije po volitvah v Narodno skupščino. Pri tem je še posebej poudarjala načelo samoodločbe narodov. Opozorila, da enakopravnost Slovencev, Hrvatov in Srbov zagotavlja in uresničuje le to načelo, zasledimo večkrat.

Najprej je storil to dr. Josip Puntar, ki je razpravljajl v »Slovincu« o »moralni sili avtonomistične ideje«. V svojem razpravljanju je razmišljal o političnogospodarskem organizmu na ozemlju srednje Evrope (združenih državah srednje Evrope). Ta organizem bi ločil romansko-germanski svet od slovanskega vzhoda, a hkrati spajal socialno prenovljeno Rusijo ter imperialistično zahodno Evropo. Popolnoma nova gospodarsko in politično zvezana politična enota na ozemlju srednje Evrope bi zagotavljala mirno kulturno sožitje vseh svojih sestavnih delov — posameznih enakopravnih, na znotraj popolnoma avtonomnih političnih teles. Tako velika politična enota je bila za Puntarja kategorični imperativ v realnem življenju Evrope in potreba, ki jo bo uresničila doba, ko bodo za to dani vsi predpogoji.⁸⁹ Da bi se to lahko uresničilo, pa bi bilo potrebno neumorno zagovarjati avtonomistično stališče znotraj posameznih držav. Ta velika ideja mora slej ko prej zmagati »najprej v življenju treh bratov v državi SHS«, da se na njeni osnovi ustvari še višjevrstni organizem, ki bi v trdni zvezi obsegal še četrtega sorodnika po krvi in jeziku. J. Puntar je namreč videl prvi korak k združenim državam srednje Evrope v konfederaciji Kraljevine SHS in Bolgarije »na temelju vodilne misli o avtonomiji«. Zato je poudaril, da je potrebno prav Slovincem, ki od nekdanj zagovarjajo avtonomistično načelo, »pomagati ne le v lastnem interesu, nego tudi v interesu vseh južnih Slovanov, da na celi črti v velikem in malem svetu prodre edino životvorno načelo samoodločbe, ki upošteva tako individualne potrebe poedinega dela, kakor zahteve celote v dosegu višjih skupnih dobrin.«⁹⁰

Samoodločba je tako predstavljala za SLS način, kako urediti notranje odnose v Kraljevini SHS. V tej zvezi je zato poudarjeno zagovarjala individualnost Slovencev, Hrvatov in Srbov nasproti njihovemu občemu (nacionalnemu) poenotenju. Vseeno je, ali se Slovenci, Hrvati in Srbi imenujejo pleme, narod, nacija ali klan, aul itd., dejstvo je, da ima vsak svoje posebno jezikovno, kulturno, versko, zgodovinsko, gospodarsko in geografsko obeležje. Po mnenju SLS zato ni bila »danes naša stvar« razmišljati o tem, v kaj se ti narodi spremenijo kasneje.⁹¹ Zavedati se je le bilo potrebno, da lahko tvorijo narodi eno celoto, naj bo kakršna koli, »le po lastni odločbi«. Njihova skupna država mora biti torej zasnovana na načelu enakopravnosti ne samo posameznikov, ampak celih etničnih, socialnih in verskih skupin, pa naj se združijo med seboj enorodni narodi in plemena, ali pa različni narodi. Vseeno je, ali obdrže svoja imena ali pa si ustvarijo nova, ali govore en jezik ali deset, naj se ti jeziki imenujejo jeziki ali narečja, naj obdrže vsak svojo kulturo ali ustvarijo novo, sprejmejo višjo ali nižjo kulturo — »na surovi moči sloneče hegemonije in gospodarskega izrabljanja enih na škodo drugih ne sme biti — samoodločba nobene skupine se ne sme potlačiti.«⁹² Zato se je zavzemala SLS za tako državno enotnost, »ki državo skupaj drži« in obstaja le med tistimi, ki so svobodno skupaj v popolni enakopravnosti. SLS je zagovarjala svoj boj za samoodločbo ravno s tega gledišča. Zahtevala je, da »državno edinstvo, ki ga je centralizem ubil, zopet oživi«.⁹³ Ko bodo imeli Slovenci in Hrvati enake pravice kot Srbi, bi bila po oceni SLS ustvarjena taka državna enotnost. To bi bilo mogoče doseči prav z avtonomijo

⁸⁸ Prav tam.

⁸⁹ Slovenec 1. 4. 1923, dr. Jos. Puntar, Moralna sila avtonomistične ideje.

⁹⁰ Prav tam. Podčrtano v Slovincu.

⁹¹ Slovenec 8. 4. 1923, Temelji avtonomijskega gibanja.

⁹² Prav tam. Podčrtano v Slovincu.

⁹³ Domoljub 11. 4. 1923, Državno edinstvo. Podčrtano v Domoljubu.

in na noben drug način. Kajti »svoboda in popolna enakopravnost, samovlada in samoodločba — to je ravno avtonomija.«⁹⁴

Do ustanovitve NDSJ je torej pridala SLS svojim stališčem o avtonomiji Slovenije še izrecen poudarek, da je zanjo samoodločba pogoj državne ureditve v Kraljevini SHS. Samoodločba je pomenila SLS politično in gospodarsko samostojnost upravno enotne Slovenije znotraj skupne države, s tem pa tudi popolno enakopravnost Slovencev s Hrvati in Srbi ter njihovo svobodno zvezo. SLS je torej vodila boj za samoodločbo, katerega je izrazila v svoji zahtevi po avtonomiji Slovenije. Pojasnili smo že družbeno vsebino zahteve SLS za avtonomno Slovenijo in soglasje te zahteve udejanjenju načela nacionalne samoodločbe. Ta zahteva ni pomenila preloma z meščanskim družbenoekonomskim redom. Kljub temu pa je videla SLS svojo zahtevo po avtonomiji kot »tako nujno državno potrebo«, da je dopuščala možnost popolnega propada SLS »v avtonomni Sloveniji.«⁹⁵ Potemtakem naj bi bila Slovenski ljudski stranki zahteva po samoodločbi takega pomena, da bi za njeno izvršitev pristala celo na odločujoč vstop drugega političnega oziroma razrednega subjekta v slovenski politični prostor. S tem je v zahtevo po avtonomni Sloveniji načelno vključila še enega od ključnih označevalcev nacionalne samoodločbe — pravico, da narod svobodno odloča o svoji družbeni ureditvi. Kot smo že dejali, pa je načrtovala le samoodločbo Slovencev v Kraljevini SHS. Odpovedala se je uresničitvi ideje Združene Slovenije. O Slovencih izven Kraljevine SHS je sicer verjela, »da bomo z njimi združeni in zedinjeni v avtonomni Sloveniji.«⁹⁶ Vendar ta misel ni predstavljala političnega programskega stališča SLS. Tako stališče je preložila za kasnejši čas. Pred tem je bilo po njenem mnenju potrebno »utrditi svoj dom« — rešiti narodno gospodarstvo, zavarovati svoj kulturni razvoj in narodno obeležje. »Če tega ne storimo«, je ocenjevala SLS, »bo nas samih nestalo in pozabljeni, osamljeni bodo bratje na zasedenih ozemljih.«⁹⁷

III.

Poleg SLS je vključila zahtevo po samoodločbi v svoj politični programski načrt tudi Slovenska republikanska stranka. Vendar zahteva SRS po samoodločbi ni mogla ogroziti vodilnega mesta SLS v slovenskem nacionalnem gibanju. SRS je tudi delovala premalo časa, da bi se mogla meriti po svoji politični moči in vplivu s SLS.

Razvila se je iz frakcije Samostojne kmetijske stranke (SKS) na Štajerskem. Frakcija se je odcepila od SKS zaradi njene centralistične politike — glasovanja za Vidovdansko ustavo. Najprej je delovala kot Zemljoradniška stranka, kmalu nato pa se je organizirala v Zvezo zemljoradnikov. Na svojem ustanovnem sestanku marca 1922 se je preimenovala Zveza zemljoradnikov v Slovensko zemljoradniško stranko, le-ta pa se je mesec dni kasneje spremenila v Slovensko republikansko stranko.⁹⁸ SRS je delovala le slabo leto dni, saj je razpadla že po volitvah v Narodno Skupščino.⁹⁹ Kljub temu pa je uspela v svojih političnih programskih zamislih utemeljiti in razviti zahtevo po samoodločbi v nekaterih vprašanjih še bolj dovršeno kakor SLS.

Slovenska republikanska stranka se je zavzemala za politično, gospodarsko in kulturno svobodo slovenskega naroda. »Po božjih in naravnih zakonih« je zahtevala popolno narodno suvereniteto. Poudarila je, da nima nihče pravice odločati o usodi Slovencev brez njihove volje in priznanja. Zato je zahtevala za Slovenijo posebno državnost in popolno politično samostojnost. Pogoj temu sta bili po njenem prepričanju revizija centralistične Vidovdanske ustave in nova ustava, ki bo

⁹⁴ Prav tam.

⁹⁵ Prav tam.

⁹⁶ Slovenec 30. 3. 1923, Po trpljenju vstajenje.

⁹⁷ Prav tam.

⁹⁸ Metod Mikuž, Razvoj slovenskih političnih strank (1918 do zač. 1929) v stari Jugoslaviji, Zgodovinski časopis 1955, IX, str. 131.

⁹⁹ Prav tam.

dala slovenskemu narodu tisto mesto, ki mu gre kot razviti gospodarski, narodni in kulturni enoti.¹⁰⁰

SRS je zagovarjala federativno in republikansko državno ureditev in s tem v zvezi preoblikovanje Kraljevine SHS v zvezno (federativno) republiko Jugoslavijo.¹⁰¹ Opozarjala je, da le republikanska oblika državne ureditve zagotavlja popolno vlado ljudstva in jamči nemoten gospodarski razvoj vsakega posameznika in cele države — federativna državna ureditev pa zagotavlja posameznim narodom, da se o svoji državni skupnosti med seboj sporazumejo, in to ne pod pritiskom od zgoraj, marveč na podlagi pravega izraza ljudske volje.¹⁰² Zato je poudarjala, da je federacija več kot avtonomija.¹⁰³ Predsednik SRS, dr. Anton Novačan je razlagal, da ima vsaka avtonomija, ožja ali širša, zakonodajna ali »s kakšnim drugim lepim pridevnikom ... to slabo lastnost, da je nad njo še vedno nekdo višji, neki gospodar, ki ji ukazuje in ji kaže pot, po kateri sme hoditi.«¹⁰⁴ Nasprotno je pomenila Slovenski republikanski stranki federacija popolno upravno samostojnost Slovenije, ki bi bila v njej država za sebe ravno tako, kakor so države za sebe posamezni deli »velike federativne Amerike ali pa federativne republike Švajce«. Zamisel »zvezne republike Jugoslavije« je zato po poudarku SRS izražala željo Slovencev, da ne bodo več hlapci ne Dunaja, ne Rima, doma v državi pa ne hlapci Beograda ali Zagreba. Zato je SRS odklanjala takó veliko Srbijo kot tudi veliko Hrvaško. Ni želela, da bi v zvezni republici Jugoslaviji »komandirao samo Srb« ali pa, da bi bili Slovenci podrejeni Hrvatom. Slovenski narod je bil po njenem poudarku dovolj zrel, da se upravlja sam in diha »na svoja lastna pljuča.«¹⁰⁵

SRS je torej izrecno poudarila pravico samoodločbe, ki jo imajo Slovenci kot narod. O nacionalni individualnosti Slovencev seveda ni imela nobenega dvoma. Načela nacionalne enotnosti sicer ni posebej pobijala, marveč je upoštevala Kraljevino SHS izključno kot mnogonacionalno državo. Vseeno pa lahko opozorimo na dva članka, katera je objavil »Republikanec«, glasilo SRS. V obeh člankih najdemo odgovor tudi na vprašanje o nacionalni enotnosti ali obstoju nacionalnih individualnosti v Kraljevini SHS. Avtor prvega članka, Vekoslav Štampar je opredelil kraljevino za skupno državno enoto »treh jugoslovanskih narodov.«¹⁰⁶ Avtor drugega, A. Novačan pa je zelo slikovito prikazal, kaj misli o nacionalni enotnosti. Zanj je to bila težnja, »da bi se Slovenci, Hrvati in Srbi zvarili kar čez noč u jeden narod, torej da bi bili ena štruca iz treh vrst moke in da bi to štruco zmesili belgrajski peki«. Po njem je bila taka težnja tudi »proti naturi«. Trije so namreč »eno samo v katekizmu in še tam je to verska skrivnost!«¹⁰⁷

Zahteva SRS po nacionalni samoodločbi je zato temeljila »na večnem naravnem zakonu, po katerem se človeški rod zmirom bolj in bolj razvrstuje, namesto združuje«. S tem je pojasnjeval V. Štampar utemeljevanje SRS po samoodločbi slovenskega naroda. Pisal je, da gre proces razvrščanja vzporedno s procesom razvoja, »kar imenujemo tudi zakon splošnega preroda (evolucije). Po tem zakonu se vse neprestano razvija in izpopolnjuje«. Tako se opira SRS na zakonitosti v naravi in v družbenem življenju človeka.¹⁰⁸

Pravica nacionalne samoodločbe naj bi torej bila izraz teh zakonitosti. Vendar ni bila pojasnjena v SRS samo na ta način. A. Novačan jo je predstavil tudi kot »suverenost naroda«. Suverenost naroda ali narodno suvereniteto je razložil kot najvišjo pravico vsakega naroda, »da o svoji usodi odločuje sam po svoji volji« ter

¹⁰⁰ Republikanec 8. 3. 1923, Vodstvo SRS, Manifest slovenskih republikancev.

¹⁰¹ Prav tam.

¹⁰² Republikanec 8. 3. 1923, Vekoslav Štampar, Kratki program SRS.

¹⁰³ Prav tam, Vodstvo SRS, Manifest slovenskih republikancev.

¹⁰⁴ Republikanec 4. 1. 1923, dr. A. Novačan, Federacija in Autonomija.

¹⁰⁵ Republikanec 8. 3. 1923, Vodstvo SRS, Manifest slovenskih republikancev. Podčrtano v Republikancu.

¹⁰⁶ Republikanec 25. 1. 1923, Vekoslav Štampar, Napake gosposke politike.

¹⁰⁷ Republikanec 4. 1. 1923, dr. A. Novačan, Federacija in Autonomija. Podčrtano v Republikancu.

¹⁰⁸ Republikanec 25. 1. 1923, Vekoslav Štampar, Napake gosposke politike.

odklanja vsakogar, »ki izvršuje ali bi hoteo izvrševati kakršnokoli oblast nad narodom proti volji naroda«. Opozarjal je, da narod ne sme izgubiti zavesti »o tej svoji najvišji pravici«. Posebej je naglasil, da mora narod storiti vse, da dobi »to svojo najvišjo pravico nazaj, ako jo je izgubil!«¹⁰⁹

Zadnji poudarek najbolj pojasni vzroke, zakaj je SRS zahtevala nacionalno samoodločbo. Znotraj stranke sta utemeljila to zahtevo V. Štampar in A. Novačan. Oba sta menila, da je bila v novi državi potlačena slovenska samoodločba iz leta 1918. V. Štampar je ugotavljal, da je v Kraljevini SHS nastal obstoječi politični položaj brez vprašanja naroda, deloma s silo, deloma s prevaro tistih, ki so imeli takrat (leta 1918 — op. J. P.) oblast v rokah. Ker zato ne temelji na samoodločbi naroda, ni nasledek splošnega prava, marveč nasilja in krivice.¹¹⁰

A. Novačan je v tej zvezi opozarjal na federativno načelo državne ureditve, opredelil pa je tudi družbeno silo, ki bi omogočila izvedbo tega načela. Najprej je poudaril, da so želeli Slovenci leta 1918 federativno republiko Jugoslavijo ter jo želijo še sedaj. Hkrati je še spomnil na idejo Združene Slovenije. Bil je mnenja, da bi lahko združili kmetje in delavci leta 1918, ko se je »razlezla Austrija u razvaline ... vse naše dežele mirnim potom u trdno slovensko enoto«. To se ni zgodilo, ker se je vlade polastila klerikalna in liberalna gospoda, »vsezaverodomcesarjevci in stari liberalni hlačarji«. Kmečko-delavska vlada bi sklenila z Nemci sporazum in danes bi imeli »na severu brez plebiscita na Koroškem pravično mejo«. Na jugu bi se zaustavil »požrešni Italijan mnogo nižje, vsled moralne sile, ki bi jo imela pred vsem svetom taka kmetjsko-delavska vlada«. Pristavil je še — »Jugoslavija pa bi bila pametno urejena federacija bratov in sosedov.«¹¹¹

A. Novačan je namenil precej pozornosti pojasnjevanju federativnega načela državne ureditve. Federacijo narodov ali dežel je predstavil kot sporazum med njimi. Tak sporazum je temeljni zakon ali ustava, ki natančno določa dolžnosti in pravice vsakega naroda ali vsake dežele v federativno urejeni državi. Opozoril je, da je tako urejena republika Švica, »ki osrečuje brez vojsk in militarizma tri čisto različne narode Nemce, Italijane in Francoze tako, da švajcarski Nemec, ne sili k Nemčiji, švajcarski Italijan ne k Italiji, a švajcarski Francoz ne k Franciji!« Tako federacijo imajo tudi Združene države severne Amerike. Prav taka federativna država je bila tudi Nemčija, v kateri so razen Poljakov živeli samo Nemci. Obsegala je Bavarsko, Saško in druge samostojne države. Te države so bile na znotraj samostojne, na zunaj pa so bile »velika enota zoper vsakega sovražnika.«¹¹² Novačan je tako poudaril državnopravni vidik pri izvedbi federativnega načela državne ureditve. Za primerjavo je navedel Bavarsko, ki je imela svojo vlado, vojsko, žandarmerijo in carinske uradnike. Rekel je, da ima »tako federacijo ... u mislih Slovenska republikanska stranka«. Zato je zavračal avtonomijo »naših klerosov, če jo še tako zakonodajno malajo.«¹¹³

Novačanovo pojasnjevanje federativnega načela državne ureditve je imelo namen pokazati, da pomeni federativna država obliko udejanjenja nacionalne samoodločbe. Dejali smo že, da je predstavil nacionalno samoodločbo kot suverenost naroda ali narodno suvereniteto. Narodna suvereniteta pa je osnovno načelo nacionalne države; v federativni državni ureditvi jo zagotavlja prav državnost posameznih federativnih enot.

¹⁰⁹ Republikanec 4. 1. 1923, dr. A. Novačan, Federacija in Autonomija.

¹¹⁰ Republikanec 1. 2. 1923, Vekoslav Štampar, U mrežah ljudskih izkoriščevalcev.

¹¹¹ Republikanec 4. 1. 1923, dr. A. Novačan, Federacija in Autonomija.

¹¹² Prav tam. Na podoben način je že konec leta 1922 utemeljeval Republikanec tudi zamisel jugoslovanske federacije. V jugoslovansko federacijo je vključil še Bolgarijo. Pri tej zamisli je — kot bomo videli kasneje v besedilu — ostala SRS tudi leta 1923. Republikanec je prikazal federacijo kot zvezo: »Vas ima štiri gospodarje. Vsak je zase na svojem domu gospodar, vsi štirje so pa vaščani ene vasi, ki se imenuje, recimo Jugoslavija. Slovenec na svojem, Hrvat na svojem, Srb na svojem, Bolgar na svojem, vsi skupaj pa eno, kadar skoči na nas Madžar, Turak, Nemec ali Italijan. To je federativna Jugoslavija!« — Republikanec 2. 12. 1922, Kaj je federacija, kaj je avtonomija? Tudi Novačan sam je v isti številki Republikanca vključil v jugoslovansko federacijo še Bolgarijo. — Prav tam, dr. Anton Novačan, Pravo republikanstvo.

¹¹³ Republikanec 4. 1. 1923, dr. A. Novačan, Federacija in Autonomija.

Federativno republiko Jugoslavijo si je zamišljal A. Novačan po vzoru Švice in Združenih držav Amerike. Tako urejena jugoslovanska federacija bi zagotavljala državnost Slovenije. Slovenija bi bila kmetско-delavska republika z lastno državno zakonodajo. Predstavljala bi enakopraven del na zunaj enotne zvezne države.¹¹⁴

Enakopravnost in celovitost slovenske države v Federativni republiki Jugoslaviji je zagovarjal Novačan še posebej, ko je obravnaval politiko HRSS, ki je zadevala Slovenijo. Sprva je bila SRS povezana s HRSS, vendar je prišlo med njima do spora. Na shodu zaupnikov in odbornikov SRS 7. januarja 1922 v Spodnji Hudinji je namreč predlagal dr. Pernar, delegat HRSS, naj bi bil za volitve v Narodno skupščino Stjepan Radić nosilec kandidatne liste SRS v Sloveniji. Hkrati je odklonil, da bi postavila SRS slovenskega nosilca kandidatnih list HRSS na Hrvaškem. A. Novačan je tak predlog ostro zavrnil. V primeru, da bi kandidiral Radić »kot gost u Sloveniji, ne da bi istočasno Hrvati sprejeli slovenskega republikanec kot kandidata gosta na Hrvatskem«, je poudaril, kršimo »naš program, ki zahteva za Slovenijo samostojno državnost u okviru Federativne Jugoslavije. Kakor mi nočemo«, je dejal, »da bi bili nad nami Srbi, tako tudi nočemo, da bi nam komandirali Hrvati.«¹¹⁵

Kasneje je opozoril tudi na Radićev načrt, »da bi od Slovenije trgali Prekmurje in menda tudi ormoški in ptujski okraj ter ga zedinili s Hrvatsko.« Dejal je, da ne more in ne bo nikoli dopustil, da bi trgali kos slovenske zemlje, »živo meso od živega mesa« in ga s politično premočjo vezali na Hrvaško. Vprašal je, kaj bi rekli Hrvati, »če bi mi Slovenci hoteli jemati hrvaški deželi hrvaško Zagorje, ki je itak skoro še slovensko?« Zveza s Hrvati je sicer bila zanj vedno možna, toda s pristavkom, da Slovenci ne želijo pod noben jarem, tudi pod hrvaški ne.¹¹⁶

A. Novačan se ni zavel zgolj za politično samostojnost in celovitost slovenske države. Državnost Slovenije v Federativni republiki Jugoslaviji mu je pomenila tudi »rešitev naših delavcev in kmetov«, s tem pa tudi gospodarsko stabilnost Slovenije. Ocenjeval je, da bi kmetje in delavci delali s podvojeno silo, ko bi vedeli, »da delajo za sebe in ne za mednarodne kapitaliste, ki razpenjajo svoje mreže od Ljubljane preko Zagreba in Belega grada.«¹¹⁷ Posebno pozornost je v tej zvezi namenil delavskemu razredu. Za najvišjo točko programa SRS je postavil zahtevo, da mora biti deležen delavec čistega dobička, ki ga ima podjetnik in da bi zato socialna republikanska zakonodaja zadovoljila vse zahteve delavskega razreda.¹¹⁸

Vidimo, da je povezal A. Novačan socialni in nacionalni boj. Poleg njega je med strankinimi pripadniki zagovarjal povezavo socialnega, z nacionalnim tudi Franc Mikša. Opozarjal je na kmečko in delavsko mladino, ki se je že začela zavedati, »da je samo federativna jugoslovanska republika rešitev kmeta in delavca, kakor tudi malega obrtnika iz rok grabežljive gospode«. Naglasil je, da lahko le politika SRS zadovolji »najširše sloje jugoslovanskih narodov.«¹¹⁹ Poudarjeno geslo SRS je bilo »živela republikanska Slovenija kot del Velike Federativne Republike Jugosla-

¹¹⁴ Republikanec 1. 3. 1923, Novačan, Slovenska republikanska stranka in Hrvati.

¹¹⁵ Republikanec 11. 1. 1923, Republikanski dan v Celju. Iz govora A. Novačana na sestanku zaupnikov in odbornikov SRS 7. januarja 1923 v Spodnji Hudinji v gostilni g. Pristovška. Podčrtano v Republikancu.

¹¹⁶ Republikanec 1. 3. 1923, Novačan, Slovenska republikanska stranka in Hrvati. Podčrtano v Republikancu. Novačan je zagovarjal neodvisnost Slovencev nasproti Hrvatom še, ko je pisal o skupnem hrvaško-slovenskem kmečkem uporu leta 1573. V članku, ki ga je objavil ob 350-letnici kmečkega upora, pravi, da je bil »krvavi polet... velikih slovenskih in hrvatskih puntarjev... v nujni zvezi z zahtevo po narodni in državni neodvisnosti«. Tako ocena kmečkega upora leta 1573 ni samo služila Novačanu, da je tudi v tem uporu utemeljeval zahteve Hrvatov in Slovencev po lastni državnosti v Kraljevini SHS, marveč da je ob zahtevi Hrvatov utemeljil tudi zahtevo Slovencev po lastni državnosti. Zanj, namreč ni danes nobenega dvoma več, da je imel »krvavi pokret leta 1573... v svojih zadnjih posledicah visoki cilj narodne in državne svobode Slovencev in Hrvatov.« — Republikanec 15. 2. 1923, Novačan, Matija Gubec. Podčrtano v Republikancu. Opozoriti moramo tudi, da Novačan v članku, ki je naveden na začetku opombe, ni spregovoril le o Radićevih načrtih za priključitev Prekmurja ter ormoškega in ptujskega okraja k Hrvaški. Napisal je tudi: »Najprej prašam po človeku, potem šele po njegovi narodnosti in jeziku. Sem Slovenec, pa ne hura-patrioti! Zato ne morem razumeti sovraštvo zagrebških rejnih Judov proti srbskemu kmetu in srbskim sirotam, ki niso krivi, da so živi in da nosijo srbsko ime!« Podčrtano prav tako v Republikancu.

¹¹⁷ Republikanec 17. 1. 1923, Novačan, Te volitve so maščevanje! Podčrtano v Republikancu.

¹¹⁸ Republikanec 1. 3. 1923, Novačan, Slovenska republikanska stranka in Hrvati.

¹¹⁹ Republikanec 8. 2. 1923, Franc Mikša, Kmetška republika — cilj narodne politike.

vije!«¹²⁰ SRS je utemeljila to geslo v oblasti delavcev in kmetov, kajti Jugoslavijo si je zamišljala le kot kmetško-delavsko federativno republiko.¹²¹ Slovenija pa ne bi bila v taki federaciji »kakšna slaba republika, temveč prava ljudovlada kmetov in delavcev.«¹²² »Moč«, »zdravje« in »ugled naroda« je namreč videla SRS samo tam, kjer »vlada naroda prihaja iz vrst ljudstva samega«, torej od spodaj navzgor — od kmetov in delavcev. To pa bi bilo mogoče samo v republiki, kajti le-ta pomeni vlado ljudstva.¹²³

Tako tolmačenje Federativne republike Jugoslavije in republikanske Slovenije v političnem programskem načrtu SRS je predstavljalo udejanjenje samoodločbe v povezavi socialnega z nacionalnim bojem. Tako izvršena samoodločba bi pomenila v državnopravnem pogledu, da bi bila Slovenija samostojna država in republika, ki bi skupaj s Hrvaško, Srbijo in Bolgarijo tvorila Federativno republiko Jugoslavijo (FRJ).¹²⁴

SRS je pojasnila državnopravni položaj Slovenije v svoji zamisli Federativne republike Jugoslavije. Slovenija bi imela kot samostojna država svojo državno upravo — svoje finance, žandarmerijo, sodstvo, davčno upravo. Imela bi svoj državni zbor in bila bi neodvisna od Zagreba in Beograda. Na Hrvate in Srbe bi bila vezana samo kot enakopravni državni del FRJ. Skupne zadeve vseh štirih federativnih enot pa bi bile: 1) **vojska**. Vendar bi bila skupna le generalštab in vojno ministrstvo. Slovenci bi služili vojni rok v Sloveniji — v »popolnoma slovenskih polkih«. V primeru, da bi bilo potrebno prestaviti kak polk, bi moral ostati skupaj ves polk, ne pa da bi Slovence »razdrobili, pet v Makedonijo, deset u Dalmacijo itd. kakor to delajo zdaj«. Ravno tako ne bi bila vojaška služba militaristična, ampak bi vladal sistem milice. Vsak bi bil sposoben braniti domovino, a ne le kot borec-vojak, marveč tudi kot zaveden državljan; 2) **zunanje ministrstvo**. SRS je sodila, da bi bilo predrago, če bi imela vsaka federativna enota svoje konzule. Zahtevala pa je, da mora biti skupna zunanja služba pravična. Po sporazumno ugotovljenem ključu naj bi tako bilo v skupni zunanji službi tudi določeno število Slovencev in Hrvatov, »ne pa sami Srbi, kakor je to danes«; 3) **finance**. Te bi bile skupne samo v skupnih zadevah; 4) **denar**. SRS je načrtovala, da bi bila risba bankovcev enotna, besedilo pa bi imeli bankovci po ključu samo slovensko, samo hrvaško, samo srbsko in samo bolgarsko; 5) **trgovske pogodbe s tujimi državami**; 6) **carinska služba in tarifa**; 7) skupen bi bil tudi **predsednik FRJ**. O skupnem predsedniku FRJ je imela SRS zelo zanimiv predlog, ki je še posebej uveljavljajal enakopravnost federativnih enot. Predsednik bi bil izvoljen »po turnusu«. Eno mandatno obdobje bi bil »Slovenec, drugo Hrvat, tretjo Srb, četrto Bolgar!« Mandatno obdobje predsednika FRJ naj bi bilo »tri ali štiri leta.«¹²⁵

V socialnem in razrednem pogledu bi pomenila uresničitev samoodločbe, kakršno je zagovarjala SRS — združeno državo. V državni upravi take države bi bili zastopani vsi razredi, in sicer vsak po svojem številu. Dejansko bi to predstavljalo temeljno spremembo oblike vladavine v jugoslovanski državi. SRS se je namreč namenila odvzeti državno oblast »iz rok dosedanjih vlastodržcev, — bogatinov, bank, doktorov in visokih cerkvenih dostojanstvenikov«. Predala bi jo »v roke tistega razreda, ki tvori po svojem številu narod in državo«. Zanj je bil to »kmetško-delavski sloj«. Na ta način bi dobili kmetje in delavci večino ter bi lahko izvedli svoj program v celoti, brez nevarnosti, »da bi bili preglasovani ali ogoljufani od voditeljev gospodskih ali meščanskih strank«. SRS je hotela zamenjati in preurediti »današnjo

¹²⁰ Republikanec 25. 1., 8. 2., 15. 2., 1. 3. 1923. Podčrtano v Republikancu. Prim. tudi Republikanec 15. 3. 1923, Premislil! Predvari!

¹²¹ Republikanec 15. 3. 1923, Naša lista, naša škrinjica.

¹²² Republikanec 17. 1., 1. 2., 8. 2., 15. 2. 1923, Volitve.

¹²³ Republikanec 8. 3. 1923, Vodstvo SRS, Manifest slovenskih republikancev.

¹²⁴ Republikanec 8. 2. 1923, Se enkrat federacija in autonomija!

¹²⁵ Prav tam.

državo krivice, nasilja in najstrašnejšega militarizma« v državo družbene pravice, bratske sloge, nacionalne enakopravnosti in razredne enakosti.¹²⁶

Če sedaj primerjamo zahteve SLS in SRS po samoodločbi, lahko ugotovimo, da jo je slednja zagovarjala in utemeljila bolj dovršeno kakor SLS, predvsem v zahtevi po lastni, neodvisni in suvereni slovenski državi znotraj preoblikovane jugoslovanske državne skupnosti. Poleg tega je zahteva SRS po samoodločbi hkrati predstavljala tudi preseganje meščanskega družbenoekonomskega reda. Takih načrtov SLS dejansko ni imela. Njena stališča o t. i. samoupravi ljudstva in ljudski avtonomiji niso dosegla pogledov SRS na »kmetско-delavski sloj«, v katerem je le-ta videla nosilca družbene in politične oblasti v samostojni slovenski državi. Drugače pa sta predvidevali tako SLS kot SRS v istem obsegu samostojnost avtonomne Slovenije oziroma samostojne slovenske države v skupni državi Slovencev, Hrvatov, Srbov in Bolgarov. Njuna politična programska načrta sta zagotavljala nacionalno, politično, socialno in gospodarsko samostojnost Slovenije. SLS je samo natančneje določila področja in naprave, katere bi zajela izvedba zakonodajne in izvršne oblasti. SLS in SRS sta v glavnem enako opredelili tudi skupne zadeve avtonomne Slovenije oziroma samostojne slovenske države s skupno državo Slovencev, Hrvatov, Srbov in Bolgarov. Glede tega so se razlikovali njuni pogledi le v zvezi z vprašanjem skupnega državljanstva, carinske službe, tarif in skupnega predsednika države. V svojem programu je namreč predvidela SLS tudi skupno državljanstvo v eni državi Slovencev, Hrvatov, Srbov in Bolgarov, SRS pa je naglasila še skupno carinsko službo, tarife ter skupnega predsednika te države.

SLS in SRS sta imeli enake poglede tudi v vprašanju ozemelske celovitosti Kraljevine SHS, vprašanju Združene Slovenije in vprašanju nacionalnih individualnosti v kraljevini. Tako prva kot druga nista odklanjali državnega okvira Kraljevine SHS v tem smislu, da bi zanju pomenilo uresničenje samoodločbe državno odcepitev. Tako je tudi predstavljala njuna politična akcija prizadevanje doseči samoodločbo izključno znotraj obstoječe jugoslovanske državne skupnosti. Na ta način sta se odpovedali obe stranki tudi ideji Združene Slovenije in njuna zahteva po samoodločbi je bila glede Slovencev izven Kraljevine SHS enako omejena.¹²⁷

V svojih programskih zamislih sta tako SLS kot SRS zagovarjali širši okvir države, v kateri bi živeli Slovenci, kakor ga je predstavljala Kraljevina SHS. Toda njun predlog skupne države z Bolgari je pomenil bolj pridajanje novega konstitutivnega elementa preurejeni državni skupnosti Slovencev, Hrvatov in Srbov, kakor pa odklanjanje državnega okvira Kraljevine SHS. SLS in SRS sta predlagali širši državni okvir, kakor ga je predstavljala Kraljevina SHS, verjetno zaradi tega, ker bi taka razširitev omejevala velikosrbski hegemonizem in centralizem. Zato v svojih predlogih drugače tudi nista odklanjali nadaljnega obstoja takratne skupnosti jugoslovanskih narodov na ozemlju, ki ga je ta že obsegala.

Obe stranki sta imeli o nacionalnih individualnostih v Kraljevini SHS, enake poglede, kajti posebne narode so zanju predstavljali samo Slovenci, Hrvati in Srbi, drugače pa nista upoštevali prizadevanj ostalih jugoslovanskih narodov za nacionalno in politično uveljavitev. V tem je tudi vzrok, da sta se obe stranki zavzemali o svojih programskih načrtih zgolj za samostojnost omenjenih treh narodov (in Bolgarov) v njihovi skupni državi, zaradi česar sta v Kraljevini SHS načrtovali samoodločbo le zanje.

S tem smo pojasnili poglede, ki sta jih o nacionalni samoodločbi izoblikovali SLS in SRS v svojih političnih programskih načrtih. Kljub razlikam sta v svojih

¹²⁶ Republikanec 8. 3. 1923, Vekoslav Štampar, Kratki program SRS.

¹²⁷ Za SLS smo že rekli, da je preložila misel o zedinjenju Slovencev v eni nacionalni državi na kasnejši čas. SRS pa v vprašanju Združene Slovenije niti ni obravnavala. V Republikancu zasledimo le mnenje anonimnega avtorja iz Virštanja, da bo moral »respektirati«¹²⁷ Jugoslovane, ko bodo združeni »sporazumno... u eni močni Federativni ali Zvezni Republiki... ves svet. Naši zaslužni bratje u Istri in na Koroškem bodo čez noč odrešeni in potem bomo lahko rekli, da smo narodno osvobodjeni in človečansko ujedinjeni!« — Republikanec 8. 2. 1923, republikanec iz Virštanja, Na delo za zmago republikanske ideje!

načrtih in ravnanju podobno utemeljili pravico in zahtevo po samoodločbi Slovencev v okviru Kraljevine SHS. Ravno tako sta podobno utemeljili tudi položaj samostojne (avtonomne) Slovenije oziroma samostojne slovenske države v novi, na podlagi samoodločbe narodov preoblikovani državni skupnosti Slovencev, Hrvatov, Srbov (in Bolgarov). Vendar je bila samo Slovenska ljudska stranka tisti družbenopolitični dejavnik, ki bi lahko zagotovil izvršitev samoodločbe. Pogledi in stališča Slovenske republikanske stranke o samoodločbi so imeli pomen le za programsko politično usmeritev stranke same, preko tega pa le še za današnje celovito spoznavanje problema samoodločbe narodov v slovenski politiki dvajsetih let. SRS je namreč bila premalo vplivna stranka, da bi lahko družbeno in politično materializirala svoj program ali celo vodila s SLS boj za vodilno vlogo v slovenskem političnem prostoru. Poleg tega je tudi razpadla že kmalu po volitvah v Narodno skupščino leta 1923.¹²⁸ Vemo sicer, da tudi SLS ves čas prve jugoslovanske države dejansko ni predstavljala tistega političnega subjekta, ki bi lahko zagotovil rešitev slovenskega vprašanja, saj zaradi lastnih idejnih, političnih in razrednih interesov nikoli ni bila pripravljena izkoristiti družbene moči slovenskega nacionalnega gibanja za pravi, odločilni spoprijem z velikosrbskim, hegemonističnim meščanstvom in ga odločiti v prid neenakopravnega ter zatiranega slovenskega naroda. Toda v času pred ustanovitvijo NDSJ, ko so prišli komunisti (že v drugi polovici leta 1923) na javen način razvijati svoj nov in revolucionarni nacionalni program, je v Sloveniji zahtevala in vodila boj za samoodločbo edinole Slovenska ljudska stranka.

Zusammenfassung

DIE BILDUNG VON PROGRAMMPLÄNEN ZUR NATIONALEN SELBSTBESTIMMUNG IN DER SLOWENISCHEN POLITIK BIS ZUR GRÜNDUNG DER UNABHÄNGIGEN ARBEITERPARTEI JUGOSLAWIENS (DEZEMBER 1922 — APRIL 1923)

Jurij Perovšek

Die Bildung von Programmplänen zur nationalen Selbstbestimmung in der Zeit von Dezember 1922 bis April 1923 stellte die erste Antwort der slowenischen Politik dar auf eine der Schlüsselfragen, welche die politische und gesellschaftliche Realität des früheren jugoslawischen Staates bezeichneten — das Problem der Selbstbestimmung der Völker. Durch die Verabschiedung der Vidovdan-Verfassung vom 28. Juni 1921 wurde nämlich in formalrechtlichem Sinne die Entwicklung eines gemeinsamen Staatslebens der jugoslawischen Völker im nationalen Unitarismus und in einem streng zentralistischen Staatsgebilde begründet, was eine Verneinung des multinationalen Charakters des jugoslawischen Staates bedeutete sowie die Erhaltung national kompakter und geschichtlich begründeter Verwaltungseinheiten hinderte. Durch folgende Fragen wurde im gesellschaftlich-politischen Leben des Königreiches SHS das Problem der Selbstbestimmung bloßgelegt, für die man dann zum Kampf antrat. Das war die Frage der nationalen Einheit oder des Bestehens der nationalen Individualitäten innerhalb des Königreichs, die Frage der (staatsrechtlich bedingten) Revision der Vidovdan-Verfassung und die damit verbundene Frage der Form der Staatsordnung.

¹²⁸ V tej zvezi naj opozorimo na verjetno najpomembnejšo okoliščino, ki je botrovala dokončnemu prenehanju politične usmeritve in sleherne dejavnosti SRS. O njej nas seznanja Josip Vidmar v svoji zbirki spominskih pričevanj »Obrazi«. Po Vidmarjevem spominu na prvo pomembnejše srečanje z Antonom Novačanom — bilo je v avgustu 1923 — je bil A. Novačan, kot je sam dejal, še poldrugo uro predno je obiskal J. Vidmarja, na Bledu v avdienci pri kralju Aleksandru. Kralju se je najprej predstavil kot politik republikanske smeri in izdajatelj lista Republikanec. Novačan je Vidmarju zaupal, da je nato kratko malo izjavil, da je pripravljen ustaviti svoj list in se odreči tudi vsaki politični dejavnosti, razen tisti, ki bi mu jo določil kralj. V nadaljnjem pogovoru s kraljem je tudi dejal, naj bi dobil v zameno za to mesto v diplomaciji ali konzularni službi, najraje mesto konzula — nemara v Romuniji, morda v Braili. Kralj Aleksander je Novačanovo ponudbo sprejel in zagotovil, da bo poskrbel za njegovo namestitev. Določno sicer ni vedel povedati, ali bo Novačan nameščen v Braili ali kje drugje, in s kakšnimi službenimi dolžnostmi, vsekakor pa je bil pripravljen poskrbeti za to. — Glej Josip Vidmar, Obrazi, Ljubljana 1980, str. 129—130.

Vor der Gründung der slowenischen regionalen Organisation der Unabhängigen Arbeiterpartei Jugoslawiens (NDSJ), — einer selbständigen und revolutionären legalen Organisation, durch die am 15. April 1923 die Kommunisten in den slowenischen politischen Raum jener Zeit eingriffen und die slowenische Politik auch in Bezug auf das Problem der Selbstbestimmung der Völker mitgestalteten —, trafen slowenische politische Subjekte eine Entscheidung hinsichtlich der erwähnten Fragen zu einer Zeit, die mit den letzten Tagen des Dezembers 1922 einsetzte, mit dem Ausschreiben der Wahlen zur Volksversammlung. Diese Wahlen, die am 18. März 1923 stattfanden, waren eines der wichtigsten Ereignisse im gesellschaftlich-politischen Leben der zwanziger Jahre, denn sie waren die ersten seit der Verabschiedung der Vidovdan-Verfassung. Deshalb forderten sie der slowenischen Politik unter anderem auch eine Stellungnahme zur Frage der nationalen Selbstbestimmung ab.

In der Zeit der Vorbereitung und Entwicklung der politischen Aktion für die Wahlen zur Volksversammlung, stellten die meisten slowenischen politischen Subjekte keine Forderung nach Selbstbestimmung. Außerdem leugnete die Kommunistische Partei Jugoslawiens das Bestehen einer nationalen Frage als gesellschaftlicher Frage damals noch und sah deren Bedeutung für den eigenen revolutionären Kampf nicht ein. So blieb zu jener Zeit die Forderung nach nationaler Selbstbestimmung völlig den außerhalb der revolutionären Arbeiterklasse stehenden Mächten überlassen. Unter ihnen wurde diese Forderung vor der Gründung der NDSJ nur von zwei politischen Subjekten — der Slowenischen Volkspartei (SLS) und der Slowenischen Republikanischen Partei (SRS) — gestellt. Beide hatten den Grundsatz der nationalen Einheitlichkeit verworfen und die nationale Individualität der Slowenen, Kroaten und Serben hervorgehoben. Sie lehnten auch das zentralistische Staatsgebilde ab und verlangten eine staatsrechtlich bedingte Revision der Verfassung. Im Zusammenhang damit setzte sich die Slowenische Volkspartei für ein autonomes Slowenien ein, die Slowenische Republikanische Partei für einen slowenischen Staat innerhalb eines gemeinsamen Staatswesens der Slowenen, Kroaten, Serben und auch Bulgaren, mit autonomen bzw. föderativem Aufbau. Der einzige Unterschied zwischen den beiden Parteien bestand darin, daß die Forderung der Slowenischen Republikanischen Partei nach Selbstbestimmung gleichzeitig ein Hinausgreifen über die bürgerliche gesellschaftlich-wirtschaftliche Ordnung bedeutete, während die Slowenische Volkspartei solche Pläne nicht hegte. Sonst gab es keine größeren Differenzen in der Ansicht der beiden Parteien über die Selbstbestimmung. Deren politische Programme sicherten nämlich die konsequente nationale, politische, soziale und wirtschaftliche Selbstständigkeit eines autonomen Slowenien bzw. slowenischen Staates innerhalb einer — auf Grundlage der Selbstbestimmung der Völker — umgebildeten jugoslawischen Gemeinschaft. Doch von beiden Parteien wäre zur Ausführung der Selbstbestimmung nur die Slowenische Volkspartei in Frage gekommen, denn die Slowenische Republikanische Partei hatte zuwenig Einfluß, um ihr nationales Programm verwirklichen zu können, abgesehen davon, daß sie schon bald nach den Wahlen zur Volksversammlung zerfiel. So wurde vor der Gründung der Unabhängigen Arbeiterpartei Jugoslawiens, als die Kommunisten (bereits in der zweiten Hälfte des Jahres 1923) ihr neues und revolutionäres nationales Programm öffentlich entwickeln konnten, in Slowenien der Kampf um die Selbstbestimmung lediglich von der Slowenischen Volkspartei geführt.

Arhivsko društvo Slovenije in arhivi Slovenije izdajajo glasilo ARHIVI.

ARHIVI izhajajo od leta 1978 in prinašajo razprave in članke s področja arhivistike in zgodovine institucij, seznanjajo z arhivskim gradivom in ga objavljajo, poročajo o delu arhivskih organizacij in Arhivskega društva Slovenije ter podajajo bibliografijo s področja arhivistike.

Revijo ARHIVI lahko naročite na naslov: Arhivsko društvo Slovenije, YU-61000 Ljubljana, Zvezdarska 1.

ZVEZA ZGODOVINSKIH DRUŠTEV SLOVENIJE

YU-61000 Ljubljana, Aškerčeva 12/I, tel.: (061) 332-611, int. 209

vas vabi, da kot redni član vstopite v eno izmed slovenskih zgodovinskih in muzejskih društev

Društveni člani po nižji ceni prejemajo osrednje glasilo slovenskih zgodovinarjev »Zgodovinski časopis«, imajo popust pri nabavi knjig iz zaloge zveze, lahko sodelujejo pri strokovnih in družabnih prireditvah društev (zborovanja, predavanja, strokovne ekskurzije in podobno), brezplačno prejmejo zvezino značko in izkaznico ter uporabljajo zvezino knjižnico. Potrjena izkaznica ZZDS omogoča brezplačen ali cenejši vstop v številnih domačih in tujih muzejih ter galerijah. Člani slovenskih društev s popustom kupujejo knjige »Slovenske matice«, občasno pa tudi publikacije drugih slovenskih založb.

Za leto 1984 znaša društvena članarina 130 din, članarina z naročnino na »Zgodovinski časopis« pa 640 din (1984: 840 din). Za študente je društvena članarina z naročnino polovična — 320 din (1984: 420 din). Popust imajo tudi upokojenci, dolgoletni člani društva, za katere naročnina s članarino znaša 480 din (1984: 630 din). Člani pokrajinskih zgodovinskih in muzejskih društev upravi »Zgodovinskega časopisa« poravnajo le naročnino v višini 540 din (1984: 710 din), če so članarino za tekoče leto že vplačali pri matičnem društvu.

Članarino in naročnino lahko vplačate vsako dopoldne (od ponedeljka do petka) na zvezinem sedežu ali pa s položnico na žiro račun: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, Ljubljana, Aškerčeva 12, 50101-678-49040.

Vplačilo vseh članskih obveznosti je možno tudi pri vseh matičnih pokrajinskih zgodovinskih in muzejskih društvih. Tu so njihovi naslovi:

Zgodovinsko društvo Ljubljana, Zgodovinski inštitut Milka Kosa, ZRC SAZU, 61000 Ljubljana, Novi trg 4

Zgodovinsko društvo v Mariboru, Muzej narodne osvoboditve, 62000 Maribor, Heroja Tomšiča 5

Zgodovinsko društvo v Ptuj, Pokrajinski muzej, 62250 Ptuj, Muzejski trg 1

Zgodovinsko društvo v Celju, Muzej revolucije, 63000 Celje, Trg V. kongresa 1 (63001 Celje, pp. 87)

Zgodovinsko društvo za Gorenjsko, Gorenjski muzej, 64000 Kranj, Tavčarjeva 43

Zgodovinsko društvo za severno Primorsko, Pokrajinski arhiv, 65000 Nova Gorica, Trg Edvarda Kardelja 1/III

Zgodovinsko društvo v Novem mestu, Zavod za šolstvo SR Slovenije — organizacijska enota, 68000 Novo mesto, Glavni trg 7

Muzejsko društvo v Škofji Loki, Muzej na gradu, 64220 Škofja Loka, Grajska pot

Belokranjsko muzejsko društvo, Belokranjski muzej, 68330 Metlika

Zgodovinsko društvo v Slovenskih Konjicah, 63210 Slovenske Konjice
Klub slovenskih zgodovinarjev in geografov na Koroškem, Postf. 38, 9020 Celovec/Klagenfurt, Avstrija

Zahtevajte prijavnico za vpis pri enem izmed pokrajinskih zgodovinskih društev ali na sedežu osrednje zveze!